

„Mestereknek gyengyének”

ÜNNEPI KÖTET
MADAS EDIT HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

„Mestereknek gyengyének”

ÜNNEPI KÖTET
MADAS EDIT
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

SZERKESZTETTE:

HENDE FANNI
KISDI KLÁRA
KORONDI ÁGNES

ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA

BUDAPEST 2020

A KÖTET A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÉS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYZEM
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

A Személy- és helynevek mutatóját összeállította:

HENDE FANNI
KISDI KLÁRA
KORONDI ÁGNES

Madas Edit műveinek jegyzékét összeállította:

BIBOR MÁTÉ JÁNOS

A borítón:

Érsekújvári Kódex,
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ,
Kézirattár, jelzete: K 45, fol. 227r, pag. 455.

Tervezőszerkesztő:

KOCZKA ETELKA KRISZTINA

© Szerzők, 2020

© Szent István Társulat, 2020

ISBN 978 963 277 866 2

Szent István Társulat
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
www.szit.katolikus.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft.
Felelős vezető: Nemere Ágnes ügyvezető igazgató

MADAS EDIT KÖSZÖNTÉSÉRE

Mindnyájan tudjuk, hogy a megtett út örömeire és viszontagságaira való visszatekintés fontos és tápláló eleme életünknek, a *repetitio* nemcsak *mater studiorum*, hanem emlékezés és erőgyűjtés, ha pedig ez a tanítványok társaságában történik, akkor egyúttal a tapasztalatok átadása is. Ebből kiindulva valljuk, hogy a tíz évvel ezelőtti köszöntő-kötet – *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére* – Előszavának minden megállapítása igaz és tanulságos most is: Ünnepeztünk „a kodikológia, a paleográfia, középkori latin és magyar filológia, a klasszikus hagyomány, a liturgia, a hagiográfia, a könyv- és könyvtártörténet, valamint a magyar nyelv- és irodalomtörténet kutatásának nemzetközileg elismert képviselője”, azóta a Magyar Tudományos Akadémia első osztályának rendes tagja.

A középpontban és minden kutatások kezdetén tehát egy egyszerűnek tűnő, ám a középkorban annál nehezebbnek ítélt tevékenység, az írás áll. A házi pergamengyártás használhatatlanul keményre sikeredett kipróbálása és a kiválóan írható fekete tinta gyártása az Eötvös Collegiumban még sok-sok évvel ezelőtt csak a körültekintő teljeség kedvéért történt: mindenről tudomást kellett szerezni, ami az írás mesterségéhez kötődött. Ebbe a világba vezette be Ünnepeztünket Mezey László professzor, a *Fragmenta codicum kutatócsoport* megálmodója és létrehozója, hogy aztán Edit is tanítson másokat. Sokakat. Mindnyájan, akkori tanítványok, jól emlékszünk Szentviktori Hugó szemünk előtt függő mondatára: *Omnia disce, videbis nihil esse superfluum, coartata scientia iucunda non est.* – „Tanulj meg mindent, meglátod, semmi sem fölösleges, a megnyomorított tudományban nincs öröm” (*Didascalicon* VI,3).

Az írásfolyamat technikájának elsajátításától indulva kellett Madas Editnek eljutni odáig, hogy másokat is képes legyen elvezetni a lényeghez: az írás közvetítette tartalom megértéséhez. A *Magistra* feladata, hogy bemutassa azt a középkori vagy kora újkori közösséget, amelyben a tartalom kifejtette hatását, vagyis a betű lelket öltött, és értelmes, hívő életek tápláléka lett. Edit dolgozataiban e folyamat gondos és körültekintő, minden lelki, szellemi és anyagi körülményt józanul mérlegelő vizsgálata ragadható meg. Ebből is sokan tanultak.

Mára joggal nevezhetjük Öt „Mestereknek gyengyének”. A kötet címét adó kifejezés a bölcsességéről nevezetes Alexandriai Szent Katalin verses legendájából származik.

zik. E nevezetes irodalmi emlékünkhöz a Nyulak szigeti domonkos apácák által 1529 és 1531 között másolt Érsekújvári Kódexben maradt fenn (fol. 227, pag. 455b), az Edit szívének talán legkedvesebb nyelvemlékkódexben, amelynek legújabb kiadása részben az Ő keze munkáját dicséri.

Ugyanakkor a kötet szerkesztői örömmel nyugtázzák, hogy a tíz évvel ezelőtti fiatalok közül (akkor szigorúan csak a fiatalok, a tanítványok tisztelegthettek írásaikkal) ma ismét sokan ragadtak tollat (még mindig fiatalon), hogy írjanak az ünnepi kötetbe. Ezzel csak arra kívánunk utalni, hogy az akkori *discipulusok* mára *magisterek* lettek, megtapasztalható a *continuatio* és a sokunk számára eleven, éltető áram a *traditio*. Ez tükröződik a tanulmányok témaválasztásában is, érezhetőek a kapcsolódási pontok az Ünnepelt kutatási területeihez, látásmódjához, sokoldalú érdeklődéséhez és igényességéhez. A tanítványok és pályatársak együtt ünneplése híven tükrözi az Editet körülvevő szeretetet: *Ad multos annos!*

Budapest, 2019. november 18.

*Hende Fanni, Kisdi Klára,
Korondi Ágnes,
Lauf Judit és Sarbak Gábor*

IN · HONOREM
EDIT · MADAS
VOLVMINIS · EDITI · IVBILARIS
XV · KAL · DEC · A · D · MMXIX
VOTA · NATALICIA

Exempla rarae qui sapientiae
Discerpta codex continet, ut tibi
Iucunda natalem celebrans
Tessera prodeat hospitalis

Multisque plexus fragminibus liber
Auctorum amorem praedicet unicum,
Delecta amicorum caterva
Astipulante Deo precamur.

Sanctas ut ornent edita feminas
Sermocinantis verba, canat chorus
Ecclesiae qua lege, quorum
Pontifices sierint colenda

Taxis receptis gesta, iuvat nova
Vi textuum vel dicere imaginum
Arte explicanda, donec omne
Glossa voret folium ore edaci.

Emblema nostri, non modo temporum,
Narrante sumis prisca volumine,
Armis tuis instructa penna
Reddere quo properat Magistrae

Insigne vitae nobilis: omnium
Agnosce vultus in speculo tuo,
Et gratulantum ignosce linguae,
Si nimis ardua sumpserimus.

ZOLTANVS RIHMER

TARTALOM

MADAS EDIT KÖSZÖNTÉSÉRE
*(Hende Fanni, Kisdi Klára, Korondi Ágnes,
Lauf Judit, Sarbak Gábor)*

5

IN HONOREM EDIT MADAS
(Rihmer Zoltán)

7

TABULA GRATULATORIA

17

* * *

I KÖNYVTÖRTÉNET ÉS KODIKOLÓGIA

LAUF JUDIT – MAYER GYULA

A Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény egy különleges kódexe

I. Egy 15. századi mesterírnok írásmintalapja Magyarországon?

A Kassáról származó Sallustius-töredék talányos palliuma

(Lauf Judit)

21

II. A Sallustius-kódextöredék (Mayer Gyula)

34

BORECZKY ANNA

Zágráb MR 153

Megjegyzések a zooantropomorf evangélistaportrék hagyományához

43

KISDI KLÁRA

Mégsem Fulgentius?

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Ms. 383 jelzetű kéziratának
vélt és valódi szerzőiről

51

SARBAK GÁBOR

Albertus Magnus-kódektörédek magyarországi könyvtárakban

61

KÖRMENDY KINGA – C. TÓTH NORBERT

Pálóci György esztergomi érsek és a bécsi buridanizmus

Pálóci György levele Pálóci Mátyushoz

69

HENDE FANNI

Egy erdélyi antifonále provenienciájának kérdései

79

KARÁTH TAMÁS

„In una iusticia per plures semitas”

Richard Rolle *Emendatio vite* című írásának fordítása(i)
a New Haven, Beinecke Rare Book & Manuscript Library,
Takamiya 66 kéziratában

93

NÉMETH ANDRÁS

A verses Tízparancsolat esztergomi kommentárja

Egy meg nem írt doktori disszertáció margójára

107

ZSUPÁN EDINA

A Corvina könyvtár budai scriptorai

125

TÓTH ZSUZSANNA

Hogyan kötötték be Nagylucsei Orbán pszaltériumát?

139

MONOK ISTVÁN

*A 15–16. századi magyar királyságbeli könyvtárak tartalmi összetételének
változásai*
147

ROZSONDAI MARIANNE

Ilosvai István egyik könyve és jogi kézírata
159

PERGER PÉTER

A jegenyei misszále és az állítólagos első magyar nyelvű nyomtatvány
167

FARKAS GÁBOR FARKAS

Egy 19. századi magyar könyvgyűjtő és a kódexek
175

MIKÓ ÁRPÁD

Schönherr Gyula és a firenzei Calderinus-kódex
Kísérlet egy corvina megszerzésére a Nemzeti Múzeum számára 1899-ben
183

* * *

II

IRODALOMTÖRTÉNET, ÍRÁSBELISÉG, NYELVEMLEKÉK

DÉRI BALÁZS

Cassiodorus-idézet Gellértnél
Egy „érdektelen” szöveghely tanulságai
197

KLANICZAY GÁBOR

Marcellustól Ráskay Leáig
Kompiláció, egybeszerkesztés, újraírás a Margit-legendákban
213

M. NAGY ILONA

Gyenge fordítás-e a Margit-legendáé?
227

LÁZS SÁNDOR

Zaj és szöveg

Késő középkori szövegalkotás
és az irodalmi gondolkodás születésének egy pillanata

239

KORONDI ÁGNES

Mária kis zsolozsmájának népnyelvi fordításai és a Festetics-kódex

Liturgikus úzus és anyanyelv

259

KISS FARKAS GÁBOR

A legrégebbi magyar nyelvű számsor (1391)

285

PAJORIN KLÁRA

Pius pietasa

Enea Silvio Piccolomini *pietas*-fogalma és V. László

295

TÓTH PÉTER

Güssingi glosszák

Ismeretlen magyar glosszák egy 15. századi *sermonarium*ban

305

HAADER LEA

Párhuzamos perikópák vallomása – a nyelvtörténet oldaláról

329

BENKŐ ELEK

A berekeresztúri református templom középkori és kora újkori feliratai

341

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

„Szebb vala ő, mint tudta, ’s szívet csábíta szavával”

Vörösmarty Szent Lászlóról írott művei és a sírköltészet

359

A. MOLNÁR FERENC

A Nagyszombati kódex részletei

Juhász Ferenc Gyermekdalok és Pacsirta a szívben című époszaiban

369

III
LITURGIATÖRTÉNET ÉS EGYHÁZZENE

FÖLDVÁRY MIKLÓS ISTVÁN

Accessus altaris

A mise-előkészület változatai és egy liturgikus hungarikum

385

KOVÁCS ANDREA

Az esztergomi missale notatum és a pozsonyi misekönyvek

403

GILÁNYI GABRIELLA

*Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Cod. Lat. 119 kódexének
kottás premontrei fedéltörédei*

Új adatok

415

SZOLIVA GÁBRIEL OFM

Egy késő középkori kassai pszaltériumról

427

CZAGÁNY ZSUZSA

Kyriale és szekvencionále

A váradi kódexcsalád két töredékcsoportjának elemzése

443

PAPP ÁGNES

A zsoltsárdifferentia és a középkori magyar zsolozsmahagyományok

465

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Ányos Pál megjegyzése közismert himnuszok újrafordításáról

481

* * *

IV
EGYHÁZTÖRTÉNET, HOMILETIKA, HAGIOGRÁFIA

ERDŐ PÉTER

A plébániák kialakulása és elterjedése

A misszió és a lekipásztori gondoskodás modelljei az első évezredben
489

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Forrásközlemény Szent István korai tiszteletéhez Bambergben
507

SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.Praem.

Chartres-i Ivo kánonjogi kézikönyve

Megfontolások a legújabb kutatási eredmények tükrében
519

SOLYMOSI LÁSZLÓ

László király szentté avatása a 12. század végén
533

VARGA IMRE KAPISZTRÁN OFM

„Predicationis officium exercere...”

A ferencesek prédikálásának történeti háttere
Benedek veszprémi püspök engedélye alapján
547

ÉRSZEGI GÉZA

IX. Gergely pápa István zágrábi püspöknek címzett leveléről
555

SZOVÁK KORNÉL

Exemplum et informatio

A *Legenda aurea* magyarországi recepciótörténetének két epizódja
559

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP

„Caritas est amicitia”

Isten és ember barátsága Aquinói Szent Tamásnál
569

VIZKELETY ANDRÁS
„*Melius ordinassem si tempus habuissem*”
Egy sajtósági *sermo* Árpád-házi Szent Erzsébetről
577

F. ROMHÁNYI BEATRIX
A Magyar Királyság hiányzó szentjei
583

TÖRÖK JÓZSEF
Szent Ágoston tisztelete a pálosoknál
597

ZSOLDOS ENDRE
Csillagászat a szószékről
603

BÁRÁNY ZSÓFIA – SOMORJAI SZABOLCS
Szagrális és politikai tér találkozása a nyilvánosságban
Lonovics József prédikációi a reformkori csanádi egyházmegyéből
617

* * *

MADAS EDIT MEGJELENT MŰVEI
627

SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEK MUTATÓJA
649

KÉPMELLÉKLET
I–XXXII
685

TABULA GRATULATORIA

Ács Pál	Dénesi Tamás
Adamik Tamás	Di Francesco, Amedeo
Ajkay Alinka	Domokos György
Ásványi Ilona	Dömötör Adrienne
Babus Antal	Dörnyei Sándor
Bajáki Rita	Draskóczy István
Bakos József	Dukkon Ágnes
Balázs Mihály	É. Kiss Katalin
Bánfi Szilvia	Ekler Péter
Barna Gábor	Érdi Marianne
Bartók Zsófia Ágnes	Falvay Dávid
Báthory Orsolya	Farbaky Péter
Békés Enikő	Farmati Anna
Berhidai Piusz	Ferenczi Ilona
Bertényi Iván	Földesi Ferenc
Bitskey István	Fülep Katalin
Boda Miklós	Gábor Csilla
Bogár Judit	Gecser Ottó
Boka László	Hargittay Emil
Boros István	Havas Lászlóné
Boross Klára	Hegedűs András
Borsa Gedeon	Heltai János
Cevins, Marie-Madeleine de	Hoffmann István
Csepregi Márta	Horváth Iván
Csomó Orsolya	Horváth László
Csörsz Rumén István	Horváth Pál
Csukovits Enikő	Hubert Gabriella
Dávidházi Péter	Hubert Ildikó
Debreczeni Attila	Imre Mihály
Dejcsics Konrád	Jankovits László

Tabula gratulatoria

Jónácsik László	Rác György
Kertész András	Ritoók Zsigmond
Kertész Balázs	Ritoókné Szalay Ágnes
Kiss Jenő	Sántha Teréz
Konrád Eszter	Sára Balázs
Korompay Klára	Seláf Levente
Laczkó Eszter	Somfai László
Lipthay Endre	Sudár Annamária
Lőkös Péter	S. Sárdi Margit
Lőrinczi Réka	Szalai Katalin
Lővei Pál	Szalai Veronika
Maczák Ibolya	Szende Katalin
Mann Jolán	Szentgyörgyi Rudolf
Marosi Ernő	Szentmártoni Szabó Géza
Marton József	Szepesi Zsuzsanna
Matolay Katalin	Takács László
Medgyesy S. Norbert	Terbe Erika
Merczel György	Thoroczkay Gábor
Meszéna Beáta	Török Gyöngyi
Mezey Alice	Tusor Péter
Nemerkényi Előd	Uhrin Dorottya
Németh S. Katalin	Ullmann Péter OPraem
Nobilis Andrásné	V. Ecsedy Judit
Nuzzo, Armando	Várszegi Asztrik
Oborni Teréz	Vladár Zsuzsa
Papp Zsófia	Wehli Tünde
Pócs Dániel	Zágorhidi Czigány Balázs
Pócs Éva	Zelliger Erzsébet
Prokopp Mária	Zvara Edina
P. Vásárhelyi Judit	

Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár
OSZK Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztálya
OSZK Kézirattár
OSZK Régi Nyomtatványok Tára

KORONDI ÁGNES

*Mária kis zsolozsmájának népnyelvi fordításai
és a Festetics-kódex**

Liturgikus úzus és anyanyelv

A klarissza apácák számára készült *Kazinczy-kódex* egyik Temesvári Pelbárt *Stellarium*ából¹ származó, Szent Anzelmnek tulajdonított példázata² egy a magyar királlyal rokonságban álló ifjú történetét meséli el, aki „Asszonyunk Máriának igön ájtatos szolgálja vala, mert az ű hét vigiliáit mindönkoron vízzel böjtöli vala, ennek fölötté az ű zsolozsmáit naponkéd ájtatossággal megolvassa vala, addig nem eszik vala.”³ A Szűz zsolozsmájának rendszeres imádkozása annyira fontos volt számára, hogy még esküvőjére menet is, amint eszébe ötlött, hogy aznap nem teljesítette megszokott ájtatosságát, félrevonult menyasszonyától és a násznéptől „az szent egyháznak egyik szegébe”, s belekezdett a zsolozsmába. Kegyessége jutalmául Mária megjelent előtte, s szüzessége megtartására szólította fel. Parancsának engedelmességgel a völegény az önmegtartóztató remeteélet mellett döntött, amivel kiérdemelte az örök üdvösséget. E példázat jól szemlélteti, mekkora jelentőséget tulajdonított a késő középkori egyház – s minden bizonnyal az ájtatos hívők tömegei – annak a sokrétű és számtalan változatban élő ájtatosági gyakorlatnak, amelyet ma Mária kis zsolozsmájaként (*Horae/Cursus/Officium parvum Beatae Mariae Virginis*) ismerünk. A középkor folyamán azonban, amint arra Rachel Fulton Brown a kis zsolozsmáról szóló monográfiája elején figyelmeztet, nem beszélhetünk Mária kis *officium*áról egységes liturgikus szövegegyüttesként. Az ájtatosság a trentói zsinat szellemében való, 1571-es revíziója előtt számos változatban élt.⁴

* A szerző az MTA – OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport tagja. A tanulmány elkészülését az OSZK kutatónappal támogatta.

¹ [PELBARTUS DE THEMESWAR]: *Stellarium coronae beatae virginis Mariae*. Basel, Jacobus Wolff, 1500, ee ii, Lib. XII, pars III, cap. 6, Miraculum quartum.

² OSZK Kézirattár, MNY 11. Kiad.: *Kazinczy-kódex. 1526–1541. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átíratva bevezetéssel és jegyzetekkel*. Kiad., bev., jegyz. Kovács Zsuzsa. Budapest, Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003 (Régi Magyar Kódexek 28), 25–27/13^r–14^r. (A főlírászámok mellett a szakirodalomban gyakran használt, a kiadásban feltüntetett paginaszámokat is megadom.)

³ A szöveget a Madas Edit által összeállított középkori magyar irodalmi szöveggyűjtemény átírásában idéztem: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000–1530)*. Szerk. MADAS Edit. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992, 437.

⁴ Rachel FULTON BROWN: *Mary and the Art of Prayer. The Hours of the Virgin in Medieval Christian Life and Thought*. Columbia, Columbia University Press, 2018, 2.

Bár egyes középkori szerzők jóval korábbra (például 8. század) teszik eredetét, ez a napi rendszerességgel végzett, hét imaórára tagolt liturgikus gyakorlat a 11. század első felében alakulhatott ki. A 11–12. század során terjedt el, Mária tiszteletének növekedésével⁵ karöltve, előbb a szerzetesek és a világi papság, majd hamarosan a laikusok körében is, többek között olyan neves egyháziak közreműködésével, mint Damjáni Szent Péter.⁶ Míg a kis zsoltosma történetének nagyjából első két évszázadát viszonylag kevés szövegtenő illusztrálja, s ezek is elég változatos szövegekörnyezetben (leggyakrabban pszaltériumokban) maradtak fenn, a kolduló rendek bekapcsolódása az *officium* népszerűsítésébe jelentős fordulatot hozott. A különböző laikus közösségek (harmadrendek, különféle bűnbánó női közösségek, konfraternitások stb.) lelkivezetésében sűrűn szerepet vállaló barátok számára számos lehetőség nyílt ezen áhítatossági forma terjesztésére. Míg a ferencesek a Mária-zsoltosma kuriális változatát fogadták el és népszerűsítették (ebből lett később a poszttridentinus Egyház hivatalos Mária kis *officiuma*), a Szűzanya különleges tisztelőiként a dominikánusok saját változatot dolgoztak ki, s hozzájárultak egy új könyvtípus megszületéséhez, amelynek a kis zsoltosma központi elemévé vált, a hóraskönyvéhez.⁷ Ezek a gyakran gazdagon illuminált, sok ezer példányban előállított, s így méltán a késő középkor *bestseller*ének tekintett kéziratok⁸ a kis zsoltosmát a kor egyik legismertebb közösségi és magánáhitati gyakorlatává tették. Anyanyelvű szövegek 1400 körül kezdtek feltűnni a francia és angol hóraskönyvekben (rubrikák, kalendárium, néhány kiegészítő imádság), ám a Mária-*officiumot* a kéziratos és a 15. század utolsó évtizedeivel kezdődően kinyomtatott hóraskönyvek többsége továbbra is latinul tartalmazta. Jelentős anyanyelvű szöveganyag csak a holland kéziratokban szerepelt. Mária kis zsoltosmájának középholland átültetései közül a legerterjedtebbet Geert Grote, a *devotio moderna* szellemi atyja készítette el.⁹ A fordítás sikerességének következtében Németalföld északi részén

⁵ A Mária-tisztelet 9–12. századi felíveléséről lásd például: Míri RUBIN: *Mother of God. A History of the Virgin Mary*. New Haven – London, Yale University Press, 2009, 100–188; Rachel FULTON: *From Judgment to Passion. Devotion to Christ and the Virgin Mary, 800–1200*. New York, Columbia University Press, 2002, 193–470.

⁶ FULTON BROWN 2018, 7–16.

⁷ A kolduló rendiek szerepéről a kis zsoltosma elterjesztésében lásd *uo.*, 17–18.

⁸ A történetüket, szerkezetüket és a késő középkori vallási, kulturális és társadalmi szerepüket vizsgáló gazdag irodalomból itt csak néhány összefoglaló munkára hivatkozom: Rogers S. WIECK: *Prayer for the People. The Book of Hours*. In: *A History of Prayer. The First to the Fifteenth Century*. Ed. Roy HAMMERLING. Leiden–Boston, Brill, 2008, 389–416; Christopher de HAMEL: *Chapter VI. Books for Everybody*. In: *Uő: A History of Illuminated Manuscripts*. London, Phaidon Press Limited, 2005², 168–199; Paul SAENGER: *Space between Words. The Origin of Silent Reading*. Stanford, California, Stanford University Press, 1997, 256–276 (magyarul: *Uő: Az olvasás a középkor utolsó századaiban*. In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk. Guglielmo CAVALLLO, Roger CHARTIER. Budapest, Balassi, 2000, 136–167); Victor LEROQUAIS: *Livres d'Heures manuscrites de la Bibliothèque nationale*. Paris, 1927; Eamon DUFFY: *Marking the Hours. English People and Their Prayers, 1240–1570*. New Haven, Yale University Press, 2006.

⁹ Anne KORTIEWEG: *Books of Hours from the Northern Netherlands Reconsidered. The Uses of Utrecht and Windesheim and Geert Grote's Role as a Translator*. In: *Books of Hours Reconsidered*. Eds. Sandra HINDMAN, James H. MARROW. London, Harvey Miller, 2013 (Studies in Medieval and Renaissance Art History), 235–261.

a 15. és 16. században főként holland nyelvű óraskönyveket állítottak elő.¹⁰ A népnyelvű *officium*ot tartalmazó kéziratok nagy száma – körülbelül kétezer példány maradt fenn¹¹ – a különböző úzusok azonosítását is lehetővé tette.¹²

Ez az áhítatossági forma nemcsak Nyugat-Európában terjedt el, ahol a óraskönyvek alapelemeként nagy népszerűségnek örvendett, hanem Közép-Európában is, ahol viszont gyakran vegyesebb szövegválogatást tartalmazó kéziratokban kapott helyet. Amint arra Jeffrey F. Hamburger rámutatott, Németországban például nem annyira a meglehetősen kötött szerkezetű óraskönyvek,¹³ mint inkább a korábbi könyvtípust képviselő, kötetlenebb imagyűjtemények, *liber precum*ok voltak használatban. Ezeket – különösen a korai darabokat – ritkábban látták el képekkel, mint a óraskönyveket, Hamburger szerint ezért részesültek kisebb figyelemben.¹⁴ A 15. század második feléből, valamint a 16. század első évtizedeiből azonban már több mint tucatnyi olyan illuminált imádságoskönyvet tart számon a kutatás, amelyek részben vagy egészében tartalmazzák Mária kis zsolozsmáját német nyelven.¹⁵

A közép-európai régióban nem csak német nyelvterületen terjedt el és nyert anyanyelvi formát ez az áhítatossági gyakorlat. A óraskönyvek egyik fő előállítójának számító Franciaországban nevelkedett későbbi cseh király és német-római császár, IV. Károly – akinek uralkodása alatt a cseh anyanyelvű irodalom virágzásnak indult – még morva örgrófként, 1343-ban alapított egy 24 klerikusból, 12 világi papból,

¹⁰ WIECK 2008, 391.

¹¹ John VAN ENGEN: *Sisters and Brothers of the Common Life. The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008, 271.

¹² KORTEWEG 2013, valamint James H. MARROW: *Notes on the Liturgical 'Use' of the Hours of the Virgin in the Low Countries*. In: *Manuscripten en miniaturen. Studies aangeboden aan Anne S. Korteweg bij haar afscheid van de Koninklijke Bibliotheek*. Ed. Jos BIEMANS et al. Zutphen, Walburg Pers, 2007, 279–294.

¹³ Victor Leroquais a francia Nemzeti Könyvtár kéziratós óraskönyveit számbavevő munkájának bevezetőjében szövegeiket három csoportba sorolja: alapelemek, másodlagos és járulékos elemek. A breviáriumból származó alapelemek a kalendárium, Szűz Mária kis *officiuma*, a bűnbánati szoltárok, a litániák, a *suffragiumok* és a halottak *officiuma*. A gyakran előforduló másodlagos elemek: evangéliumrészletek, a János-passió, két népszerű Mária-ima (*Obsecro te* és *O intemerata*), a Szent Kereszt és a Szentlélek *officiumai*, Mária öt/hét/kilenc/tizenöt öröme és hét kérés a Mi Urunkhoz. Járulékos elemként szerepelhetnek bennük a graduális szoltárok, különböző szentek zsolozsmái, magánimádságok, miseimádságok, Szent Jeromos szoltárai, a tízparancsolat stb. – LEROQUAIS 1927, XIV–XXXII.

¹⁴ Jeffrey F. HAMBURGER: *Another Perspective. The Book of Hours in Germany*. In: *Books of Hours Reconsidered*. Eds. Sandra HINDMAN, James H. MARROW. London, Harvey Miller, 2013 (Studies in Medieval and Renaissance Art History), 97–152. A *liber precum* műfajáról és kialakulásáról lásd még: Uő: *A Liber Precum in Sélestat and the Development of the Illustrated Prayer Book in Germany*. In: *The Art Bulletin* 73 (1991/2), 209–236; Susan BOYNTON: *Libelli precum in the Central Middle Ages*. In: HAMMERLING 2008, 256–318.

¹⁵ A kéziratok leírásai a német nyelvű illusztrált imakönyveket feldolgozó nyomtatott katalógusban (Regina CERMANN: *Gebetbücher A–F*. In: *Katalog der deutschsprachigen illustrierten Handschriften des Mittelalters*. Hrsg. Hella FRÜHMORGEN-VOSS, Norbert H. OTT. Stoffgruppe 43. Bd. 5.1. München, C. H. Beck, 2014) és az azt folytató internetes adatbázisban (Katalog der deutschsprachigen illustrierten Handschriften des Mittelalters, Bayerische Akademie der Wissenschaften, <https://kdih.badw.de/datenbank/start>, 2020. január 10.) a következő tételszámok alatt érhetőek el: 43.1.3., 43.1.4., 43.1.9., 43.1.10., 43.1.18., 43.1.32., 43.1.33., 43.1.37., 43.1.39., 43.1.42., 43.1.43., 43.1.44., 43.1.51., 43.1.54b., 43.1.66., 43.1.67.

6 diakónusból és 6 aldiakónusból álló kollégiumot (*mansionarii*) a prágai Szent Vituskatedrális mellett. A testület egyik fő feladata Szűz Mária kis zsolozsmájának éneklése volt, amint azt VI. Kelemen pápa 1344-es, az alapítást megerősítő bullája kifejti.¹⁶ Az *officium* mondásának ilyen erőteljes uralkodói népszerűsítése nyomán és a 14. századi cseh nyelvű irodalom virágzását tekintetbe véve nem csoda, hogy e zsolozsmaszövegnek még e században született cseh nyelvű fordítása. A 14. század utolsó harmadától a 16. század közepéig Csehországban több olyan kézirat készült, amely az *officium* különböző részeit tartalmazza népnyelven.¹⁷ A kis zsolozsma anyanyelvű fordítását tartalmazó, gazdagon illuminált kódexek művészettörténeti elemzése és a szövegek régebbi irodalom- és nyelvtörténeti vizsgálata, említései¹⁸ mellett újabb kutatások¹⁹ hangsúlyozzák, hogy az *officium* cseh nyelvű szövegei nagyobb figyelmet érdemelnek. Milada Studničková a cseh nemzeti könyvtár egyik korai, 14. századi illuminált óraskönyvében vizsgálta a képek és a zsolozsma szövegeinek összefüggését.²⁰ Az ő nyomdokain haladva Kateřina Voleková az ócseh zsolozsmafordításokat vetette össze néhány cseh kis *officium psalmusaival*.²¹

Lengyelországban szintén működtek a Mária-*officiumok* mondásával megbízott *mansionariusok*: Krakóban, a Wawelben 1380-tól, a poznańi katedrálisban 1408-tól.²² A kis zsolozsmát is tartalmazó népszerű késő középkori óraskönyv, a *Hortulus animae* több nyomtatott kiadásban is megjelent Krakóban, s a 16. század elején Lublini Bernát (Biernat z Lublina) elkészítette annak lengyel nyelvű változatát is *Raj duszny* cím-

¹⁶ Kiad.: *Monumenta historica Bohemiae*. III. Ed. Gelasius DOBNER. Praga, 1774, 323–331. A *mansionariusokról* lásd többek között: Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Fundace českých kráľů ve 14. století*. In: *Sborník historický* 28 (1982), 5–55, itt: 10–19. Uő: *Pomocné sbory duchovenstva při pražské metropolitní kapitule a při dalších kapitulách pražské provincie*. In: *Roczniki historyczne* 76 (2010), 196–210, itt: 202–201.

¹⁷ A Manuscriptorium digitális könyvtár (<http://www.manuscriptorium.com/>, 2019. december 10.) és Josef Truhlář katalógusa (Josef TRUHLÁŘ: *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a universitní knihovny pražské*. Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnot a umění, 1906), alapján a következő kéziratok tartalmaznak részleges vagy teljes fordítást Mária kis zsolozsmájából: Národní knihovna České republiky, Praha XVII.A.18. (14. sz. vége/14. és 15. sz. fordulója, TRUHLÁŘ 1906, 10–11, 18 sz.), XVII.G.3. (1480-as évek, TRUHLÁŘ 1906, 112, 290 sz.), XVII.H.28. (15. sz. vége/16. sz. eleje, TRUHLÁŘ 1906, 131, 357 sz.), XVII.H.30. (15. sz. 1. fele, TRUHLÁŘ 1906, 135, 359 sz.), XVII.J.4. (1510, TRUHLÁŘ 1906, 138–139, 369 sz.), XVII.J.6. (16. sz. 1. fele, TRUHLÁŘ 1906, 139, 371 sz.), XVII.J.7. (1511, TRUHLÁŘ 1906, 140, 372 sz.), XVII.J.9. (15/16. sz., TRUHLÁŘ 1906, 140, 374 sz.); Knihovna Národního muzea, Praha: I.E.65. (14. sz.), III.H.36. (1444), V.H.36. [1390–1395, kiad. Adolf PATERA: *Hodiny sv. Marie ze XIV. století*. In: *České museum filologické* 7 (1901), 86–103, 351–363], XVIII.D.62. (14. sz. 2. fele).

¹⁸ Például: Antonín ŠPALDÁK: *O překládání liturgických textů do češtiny od starších dob*. In: *Časopis Národního Musea* 114 (1940), 154–180.

¹⁹ Köszönöm Andrea Svobodovának, hogy ezekre a tanulmányokra felhívta a figyelmemet.

²⁰ Milada STUDNIČKOVÁ: *Hodiny o přeslavné panně Marii. K rukopisu Národní knihovny ČR XVII H 30 z počátku 15. století*. In: *Cesty slov*. Ed. Petr NEJEDLÝ, Miloslava VAJDLOVÁ. Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR, 2012, 203–217.

²¹ Kateřina VOLEKOVÁ: *Mariánské hodinky v kontextu staročeského překladu žaltáře*. In: *Karel IV. a Emauzy. Liturgie, text, obraz*. Ed. Kateřina KUBÍNOVÁ et al. Praha, Artefactum, 2017, 221–230.

²² Jerzy Józef KOPEĆ CP: *Male oficja i godzinki staropolskie*. In: *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 43 (1990/1–2), 42–56, itt: 50–51.

mel, amelyet először 1513-ban adott ki Krakkóban Florian Ungler.²³ Ebből a sokáig az első lengyel nyelvű nyomtatott könyvnek gondolt kiadványból sajnos az utolsó ismert példány is elveszett a második világháború idején. A népszerű mű további kiadásai (még a 17. században is megjelent) azonban megőrizték az *Officium parvum BMV* lengyel fordítását.²⁴ A szöveg egy másik lengyel fordítása Olbracht Gasztold (Albertas Goštautas) litván nagykancellár gazdagon illuminált imakönyvében (Modlitewnik Olbrachta Gasztolda)²⁵ maradt fenn.²⁶

A középkori Magyarországon a gazdagon illuminált óraskönyvek még annyira sem voltak elterjedtek, mint a közép- és kelet-közép-európai régióban általában. Mária kis zsolozsmájának középkori magyar fordítása azonban egy magyar viszonylatban díszes, igényes kivitelű pergamen kéziratban maradt fenn, mégpedig a Kinizsiné Magyar Benvigna számára a nagyvázsonyi pálos kolostorban másolt *Festetics-kódex*ben.²⁷ A tanulmány hátralevő részében e magyar nyelvű kis zsolozsmával foglalkozom²⁸ rávilágítva arra, hogy ez az ómagyar nyelvmélek nemcsak nyelv- és fordítás-, valamint irodalomtörténeti szempontból²⁹ tartogat még megválaszolendő kérdéseket, hanem liturgiátörténeti problémákat is felvet, amelyek vizsgálata a kódex eredetének mélyebb megismeréséhez vezethet.

A óraskönyvek és kis *officiumok* viszonylatában a kutatás egyik alapkérdése mindig az úzus meghatározása. Annak ellenére, hogy a *Festetics-kódex* esetében ez tisztázottnak látszik, az itt következő gondolatmenet remélhetőleg igazolni fogja, hogy a kérdés érdemes az alaposabb körüljárásra. A *Régi magyar kódexek* sorozatbeli kiadást készítő és annak bevezetését jegyző N. Abaffy Csilla azt írja: „A mi szövegünk a Bre-

²³ Uo., valamint: Ludwik BERNACKI: *Pierwsza ksiązka polska. Studium bibliograficzne z 86 podobiznami*. Lwów, Nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1918.

²⁴ Uo., 184.

²⁵ München, Universitätsbibliothek, Cim. 89 (=4° Cod. ms. 1097), fol. 91^r–205^r. A kódex digitalizált változata: https://epub.ub.uni-muenchen.de/11772/1/Cim._89.pdf (2020. január 4.).

²⁶ KOPEĆ 1990, 50.

²⁷ OSZK, Kt, MNY 73. Kiad.: *Festetics-kódex. 1494 előtt. A nyelvmélek hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Kiad. N. ABAFFY Csilla. Budapest, Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1996 (Régi Magyar Kódexek 20), 1–140/1^r–70^r, 183–364/92^r–182^v.

²⁸ A szombati Mária-*officium* (*Officium Sanctae Mariae in Sabbato*) vecsernyéjének *Czech-kódex*-beli magyar fordításával, amelyet húsz évvel később kiegészítésül másolták le a nagyvázsonyi pálosok patrónájuk számára egyéb magánimádságok társaságában, jelen tanulmányban nem foglalkozom. E fordítás lelőhelye: *Czech-kódex*, MTA KIK, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, K 42. Kiad.: *Czech-kódex. 1513. A nyelvmélek hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Kiad. N. ABAFFY Csilla, bev. UÓ, CSAPODI Csaba. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (Régi Magyar Kódexek 4), 137–164/69^r–82^v.

²⁹ Eddig legtöbben talán himnusz- és zsolnáfordításait vizsgálták. Részletes bibliográfiáért lásd a kiadást: N. ABAFFY 1996, 24–26. Zsolnáfordításait említi e kötet Ünnepeltje is a zsolnározás középkori gyakorlatát tárgyaló tanulmányában: MADAS Edit: „Kintornáljatok bölcsen”. *Zsolnározás a liturgikus gyakorlatban, zsolnárok a közösségi és magánjátosságban*. In: *Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban. Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.* Szerk. GÁBOR Csilla et al. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2013 (A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus kiadványai), 193–201, itt: 201.

viarium Strigoniense Officium Parvumával egyezik.”³⁰ A megállapítást nem kíséri bővebb magyarázat vagy szakirodalmi hivatkozás. A tanulmány végén megadott bibliográfiai jegyzék alapján elképzelhető, hogy az információ Török Józsefnek a pálos rend liturgiájáról szóló monográfiájára vezethető vissza, ahol a szerző Mezey Lászlóra hivatkozva állítja, hogy a *Festetics-kódex* kis zsolozsmája esztergomi rítusú.³¹ Ezzel szemben a kódex zsolozsmaszövegét elemző és annak részeihez a latin forrást műfaji csoportosításban közlő Gondán Felicián a kalocsa–zágrábi rítusú Nagylaki-breviárium³² latinját tekinti a magyar *officium* legközelebbi rokonának.³³

A látszólagos ellentmondás feloldása érdekében érdemes részletesebben megvizsgálni a magyar kis *officium* szövegét összevetve azt az esztergomi és a Nagylaki-breviárium szövegeivel. Az összevetéshez táblázatot készítettem (1. táblázat), amelyben párhuzamba állítottam a *Festetics-kódex*, a Nagylaki-breviárium és az 1484-es nyomtatott esztergomi breviárium³⁴ évközi, adventi és karácsonyi időszakra szóló fontosabb szövegegyeségeit. Ezek kiválasztásában az Erik Drigsdahl által ajánlott űrlapot használtam, amely a *Horae Beatae Mariae Virginis* fontosabb regionális változatainak elkülönítéséhez általa mérvadónak tartott részeket tartalmazza, s az *Institute for Studies of Illuminated Manuscripts in Denmark* által működtetett, a hóraskönyvek úzusaival foglalkozó honlapon található.³⁵ A könnyebb összevethetőség kedvéért a magyar nyelvű kódex esetén is a latin incipiteket írtam a táblázatba. Félkövérrrel szedtem azokat a szövegeket, ahol a három forrás között eltérés van, s szürke szöveghiemeléssel jelöltem, hogy a három változat közül melyik kettő egyezik, ha egyáltalán van egyezés. Így egy gyors pillantás az 1. táblázatra meggyőzhet arról, hogy az eltérések többsége esetén

³⁰ N. ABAFFY 1996, 15.

³¹ TÖRÖK József: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai. 1225–1600.* Budapest, Római Katolikus Hittudományi Akadémia, 1977, 170–171. – Török Mezey-hivatkozásába egy kis hiba csúszott. A kérdéses mondat csupán az idézett tanulmány [László MEZEY: *Die Devotio Moderna der Donauländer Böhmen, Österreich und Ungarn.* In: *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1970/1–2), 37–51] magyar változatában szerepel: MEZEY László: *A Devotio Moderna a dunai országokban (Csehország, Ausztria, Magyarország).* In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 5 (1970), 223–237, itt: 236. Mezey itt azt állapítja meg, hogy a „horaskönyv nem a pálos, hanem az esztergomi breviárium rendjét követi”, s felveti, hogy mintapéldánya világi klerikusok által másolt vagy létrehozott, udvari körökben használt kézirat lehetett.

³² Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 343. A kódexről legújabban lásd LAUF Judit: *D13 (= Kalauz/Guide 2018, Kat. D13). Nagylaki István bácsi és fehérvári kanonok breviáriuma.* In: „Az ország díszére.” *Corvina könyvtár budai műhelye. Kiállítási katalógus.* Szerk. ZSUPÁN Edina. Budapest, OSZK, 2020, 235–236. Köszönöm szépen Lauf Juditnak, hogy a tanulmány készülésekor még megjelenés előtt álló leírását rendelkezéseimre bocsátotta.

³³ GONDÁN Felicián: *A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei (Festetic- és Czech-kódex).* Pécs, 1916, 53.

³⁴ *Breviarium Strigoniense.* [Nürnberg, Georg Stuchs für] Theobald Feger, 1484. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke.* Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/GWEN.xhtml> (2019. december 29.), 5469. sz.

³⁵ Erik DRIGSDAHL: *Horae Beate Marie Virginis – Index to a Selection of Uses.* Copenhagen, Center for Håndskriftstudier i Danmark, 1997. <http://manuscripts.org.uk/chd.dk/use/index.html> (2019. december 15.). Az űrlap itt található: <http://manuscripts.org.uk/chd.dk/tutor/hvform.html> (2019. december 15.).

a *Festetics-kódex* változata a Nagylaki-breviáriuméval egyezik. Az ellenkezőre négy példa van összesen. Ezek közül kettőre érdemes röviden kitérni.

A legárulkodóbb talán az évközi prima zsolnárválogatása. A kishórákban szokásos három zsolná helyett ugyanis mind a magyar kis zsolnázmában, mind a nyomtatott esztergomi breviáriumban négy zsolná szerepel.³⁶ Drigsdahl megállapítja, hogy a kis zsolnáma primájára jellemző a zsolnárválogatások nagy változatossága a különböző úzusokban, s megadja az együtt előforduló zsolnárok csoportjait. A 119., 120. és 121. zsolnárok, amelyek mindhárom magyar forrás mindhárom időszakának primájában megjelennek, a német prototípusra jellemzőek.³⁷ A nyári időszakban a 116. zsolná negyedikként szerepeltetése a szokásos három helyett arra mutathat, hogy valahol a szövegleszarmazások során két különböző zsolnárcsoportosítás kontaminálódott, nem egészen tökéletes eredménnyel. A Drigsdahl által megadott válogatások közül a 116., 119., 120. *psalmusból* álló csoportot mosták össze a 119., 120., 121. zsolnárokat tartalmazóval. Ez a kontaminálódott változat áll mind a magyar fordítás, mind az esztergomi nyomtatott breviárium mögött.

A másik különbség, amire érdemes kitérni, az évközi prima orációi között áll fenn. A hóráskönyvekben az orációk, a *suffragiumok* teremtették a legtágabb lehetőséget a megrendelő vagy a készítő számára, hogy helyi, egyéni igényeket, preferenciákat érvényesítsen.³⁸ A *Festetics-kódexben* például a két latin forráshoz képest egyedi vonás az Anna-*suffragium* szerepeltetése. Ennek jelenléte a kéziratban tanúskodhat a kódexet készítő pálosok Szent Anna iránti tiszteletéről,³⁹ vagy akár a címzettnek, Magyar Benignának a korabeli nők számára példaértékű szent asszony iránti hódolatáról is.⁴⁰ Ami az évközi prima orációit illeti, itt a *Festetics-kódex* elég bő imaanyagot közöl, s ezek még sorrendjük tekintetében is megegyeznek az esztergomi breviáriumban olvashatókkal.

Ha összeolvassuk a magyar imádságok szövegét a két latin forrás változataival, feltűnhet, hogy a latin variánsok különbözősége esetén a magyar fordítás több helyen az esztergomi változathoz áll közel. Például a *Sancta Maria, mater Domini* kezdetű *oratio* (3. táblázat) fordításában szereplő *bínesekért* latin megfelelője csak az eszter-

³⁶ A négy zsolná előfordulását a magyar kódexben Gondán Felicián is megjegyzi, de nem magyarázza: GONDÁN 1916, 31.

³⁷ DRIGSDAHL 1997, <http://manuscripts.org.uk/chd.dk/tutor/hvprim.html>. (2019. december 15.)

³⁸ Például az a 14. századi cseh nyelvű hóráskönyv (Knihovna Národního muzea, Praha, V.H.36.), amelynek szövegét Adolf Patera adta ki, egész sor szenthez, a Szentháromságához s az angyalokhoz intézett *suffragiumot* tartalmaz, köztük a cseh szentekhez (pl. Vitus, Vencel, Adalbert, Ludmilla, Prokop) közösen intézett könyörgést (PATERA 1901, 99–101).

³⁹ A pálosok az Anna-kultusz viszonylag korai terjesztői között voltak Magyarországon, amint arra Nagy Emőke a szent magyarországi kultuszát vizsgáló disszertációjában rámutatott: NAGY Emőke: *Narrative and Visual Sources of Saint Anne's Cult in Late Medieval Hungary (14th–16th centuries) in a Comparative Perspective*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2005, 91. – Négy kolostoruk (Dobrakutya, Gyulafehérvár, Hangony, Tokaj) is Anna-patrocínium volt. Lásd MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 2003, 45, 47.

⁴⁰ Szent Anna kultuszáról általában lásd Virginia NIXON: *Mary's Mother. Saint Anne in Late Medieval Europe*. University Park, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 2004.

gomi variánsban fordul elő. Ez az ima a Nagylaki-breviárium primájában nem szerepel, ezért latinját Gondán Felicián az 1540-es pálos breviárium rendes primájából idézte, megjegyezve, hogy ennek szövege nem mindig egyezik az esztergomi breviáriuméval.⁴¹ Így a *peccatoribus* szó sem fordul elő benne. A *Festetics-kódex*ben az imát követő verzikulusokban a táblázatban félkövérrel kiemelt részt a fol. 32^r alsó margójára írta be a kéziratot gondosan átjavító kéz, kijelölve pontos helyét a főszövegben.⁴² Ebben az esetben az is elképzelhető, hogy ehhez a latin változathoz próbálta tudatosan közelíteni az emendátor a magyar szöveget, amely esetleg egy, ezt a felkiáltást nélkülöző latin variánsból készült eredetileg. A 4. táblázatban szereplő *Dirigere et sanctificare* kezdetű könyörgés latin változatának szövegéhez Gondán is hozzáfűzi lábjegyzetben, hogy az 1515-ös esztergomi breviáriumban a *Festetics-kódex* szövegének megfelelő közbeszúrás olvasható: „et angelus tuus bonus comitetur nobiscum ad dirigendos pedes nostros in viam pacis et veritatis”.⁴³ Ilyen jellegű egyezések az esztergomi breviárium szövegváltozatával nemcsak az évközi prima imáiban bukkannak fel, amint azt az egyik karácsonyi olvasmányból és *responsorium*ból kiemelt 5. és 6. táblázat mutatja.

Ezek a tényezők tehát ellensúlyozzák valamelyest a magyar nyelvű *officium* első pillantásra annyira erőteljesnek látszó kalocsa–zágrábi jellegét. Ha egyes konkrét latin szövegváltozatok mellett közelebbről megnézzük a két rítus viszonyát a nyelvemlék-kódexhez a Zenetudományi Intézet által kiadott *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae* két érintett kötete⁴⁴ segítségével, közelebb kerülhetünk az ellentét feloldásához. A 2. táblázatban egymásra vetítettem a CAO–ECE esztergomi és kalocsa–zágrábi kötetéből a Mária kis *officium*ának évközi, adventi és karácsonyi időszaki részeit feldolgozó táblázatokat, illetve a *Festetics-kódex* megfelelő részeinek latinul megadott incipitjeit. Itt is félkövérrel szedtem a három oszlop eltérő szövegeit, s szürke szövegkiemeléssel jelöltem, hogy a három változat közül melyik kettő egyezik, ha van ilyen egyezés. Ahol a rítus fő változata adott helyre nem tartalmazott szöveget, lehetőség szerint a jegyzetapparátusból kiegészítettem a táblázatot e kiegészítéseket dőlttel szedve.

Első pillantásra itt is számottevően több egyezés figyelhető meg Kinizsiné kódexének énektételei és a kalocsa–zágrábi rítus között, azonban az esztergomi úzus fő vonalától eltérő variánsok sorában, amelyeket a CAO–ECE kiadói a jegyzetapparátusban közöltek,⁴⁵ számos olyan van, amelyek megegyeznek a *Festetics-kódex*ben szereplő

⁴¹ GONDÁN 1916, 91, 2. jegyzet.

⁴² N. Abaffy Csilla szerint a javítások és a betoldások, vagy az alapkéznek, vagy a díszítés készítőjének, esetleg egy velük egykorú kéznek a munkája. – N. ABAFFY 1996, 8–9.

⁴³ GONDÁN 1916, 92, 1. jegyzet.

⁴⁴ *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae. V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*. Red. Andrea KOVÁCS, adiuvante László DOBSZAY et Zsuzsa CZAGÁNY. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 2006, 323–326, 345–350; *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae. VI/B Kalocsa-Zagreb (Sanctorale)*. Red. Andrea KOVÁCS. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 2008, 209–212, 225–229.

⁴⁵ Ezeket csak az esztergomi fővariáns, a kalocsa–zágrábi rítus, illetve a *Festetics-kódex* változatai közötti különbség esetén adtam meg. Az összes rövidítés feloldását lásd KOVÁCS 2006, 17.

tételekkel. Az esztergomi rítus és a *Festetics-kódex* közötti 46 félkövérrel kiemelt eltérés közül 18 esetében az alváltozat egyezést mutat a nyelvlelékkódexszel. Két esetben (az adventi sexta *Magnificat*-antifónája és az adventi matutinum második antifónája) ez az alvariánssal történő egyezés olyan helyen jelentkezik, ahol a *Festetics-kódex* eltér a kalocsa–zágrábi rítustól. A nyelvlelékkódex és a kalocsa–zágrábi rítus tételeivel egyező, az alaprítus variánsait hozó esztergomi úzusú breviáriumok legtöbbször a Szepességből származó, 15. századi, *Sc* rövidítéssel jelölt kéziratok közül kerülnek ki,⁴⁶ de van köztük a szepességi breviáriumokhoz közel álló, 15. századi, Gyulafehérváron őrzött breviárium is (Str-110). Ezek a szepességi liturgikus könyvek általában több tekintetben eltérnek az esztergomi törzsanagtól,⁴⁷ s néhol közelebb állnak a kalocsa–zágrábi rítushoz, mint a többi esztergomi liturgikus könyv.⁴⁸ Az esztergomi rítust követő pálos breviáriumok a jegyzetanyagban főként a dőlttel szedett kiegészítések forrásaiként tűnnek fel, s sokszor mind a kalocsa–zágrábi rítus, mind a *Festetics-kódex* tételeivel megegyeznek. Jelentősek még Kálmáncsehi Domonkos a New York-i Pierpont Morgan Libraryben őrzött, esztergomi rítusú breviáriumának (Str-MAG-7) variánsai, amelyek közelebb állnak a magyar szöveghez, mint az esztergomi alaprítus.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy mindezek ellenére a magyar nyelvű zsolozsma sokkal közelebb áll a kalocsa–zágrábi rítushoz a táblázat alapján (kb. feleannyi eltérés van köztük), mint az esztergomihoz. A zsolozsmaszövegek nem énekelhető részeinek (olvasmányok, kapitulumok, imák) a CAO–ECE-hez hasonló módszeres feldolgozása valószínűleg további, árnyaltabb megállapításokra is lehetőséget nyújtana. Azt azonban a jelen vizsgálat alapján is kijelenthetjük, hogy a *Festetics-kódex* Mária-zsolozsmája nem sorolható be minden kétséget kizáróan az esztergomi rítusba, annak ellenére sem, hogy a nagyvázsonyi pálos kolostorban másolták, s a pálosok liturgikus könyvei az esztergomi rítust követik kis módosításokkal. Még ha a magyar nyelvű *officium* forráskézirata esztergomi rítusú volt is, annak olyan alcsoportjához tartozhatott, amely a kalocsa–zágrábi úzushoz állt közelebb. Feltételezve, hogy a magyar szövegnek nemcsak a másolata, hanem a fordítása is Nagyvázsonyban készült,⁴⁹ nem ütközhetett különösebb nehézségbe az, hogy egy ilyen latin kézirat a kalocsai egyházmegyétől nem túl messze fekvő, könyvgyűjteményét még éppen csak megalapozó, alig tízéves nagyvázsonyi kolostorba kerüljön.

⁴⁶ A listavezető az Sc-6384 jelű 15. századi kódex, amelyet a Nemzeti Múzeumban őriznek 63.84.C. jelzet alatt.

⁴⁷ Kovács 2006, 23.

⁴⁸ Lauf Juditnak a töredékkutatás során tett megfigyelése, szóbeli közlés.

⁴⁹ Lázs Sándor és Bolonyai Gábor a *Peer-kódex* kapcsán meggyőző érveket hoznak fel amellet, hogy a nagyvázsonyi kolostorban az új alapítás ellenére is adottak voltak a lehetőségek egy igényes kéziratokat kiállító *scriptorium* működtetésére: LÁZS SÁNDOR – BOLONYAI GÁBOR: *Antik varázslás elemei a Peer-kódex amulettiszövegeiben*. In: *Vallástudományi Szemle* (2008), 129–148, itt: 143–148. Egy ilyen műhelyben pedig a fordítás előállítására is valószínűnek látszik. A pontos szövegegyezések a húsz évvel később ugyanitt másolt *Czech-kódexszel*, illetve a *Festetics-kódex* anyagának kiegészítése (N. ABAFFY 1996, 15) legalább részben helyben készített és őrzött magyar mintaszövegek irányába mutatnak.

FÜGGELÉK

(Jelölések: **félkövér betűk** = eltérés a három forrás között; szürke háttérű szövegek = egyező változatok)

1. táblázat

	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	karácsonyi időszak			
										adventni időszak			
MATUTINUM													
[Ps. 94] INVIT.			Ave Maria	Ave Maria	Ave Maria	Ave Maria	Christus natus est nobis	Christus natus est nobis	Christus natus est nobis	Christus natus est nobis		Christus natus est nobis	
HYMNUS			–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
ANT. ps. 8/2			Benedicta tu in mulieribus	In honore beatissimae Mariae	Benedicta tu in mulieribus	Angelus Domini nuntiavit Mariae	Angelus Domini nuntiavit Mariae	Proferam vobis, fratres carissimi	Proferam vobis, fratres carissimi	Proferam vobis, fratres carissimi	Missus est Gabriel	Missus est Gabriel	Dominus dixit ad me
LECTIO I			Sancta Maria, virgo, virginum, mater et filia regis regum	Sancta Maria, virgo, virginum, mater et filia regis regum	Sancta Maria, virgo, virginum, mater et filia regis regum	Proferam vobis, fratres carissimi	Proferam vobis, fratres carissimi	Proferam vobis, fratres carissimi	Proferam vobis, fratres carissimi	Proferam vobis, fratres carissimi	Missus est Gabriel	Missus est Gabriel	Natus est nobis, fratres carissimi
RESP. I			Sancta et immaculata virginitas	Sancta et immaculata virginitas	Sancta et immaculata virginitas	Missus est Gabriel	Missus est Gabriel	Missus est Gabriel	Missus est Gabriel	Missus est Gabriel	Quem vidistis pastores, dicite	Quem vidistis pastores, dicite	Quem vidistis pastores, dicite
PSS.			92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150	92, 99, 62, 66, B, 148, 149, 150
ANTIPHONA			Sub tuam protectionem	Sub tuam protectionem	Sub tuam protectionem	Prophetae sancti praedica-verunt	Prophetae sancti praedica-verunt	Prophetae sancti praedica-verunt	Angelus ergo dixit Mariae	Angelus ergo dixit Mariae	O admirabile commercium	O admirabile commercium	O admirabile commercium

	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	advéni idősak		ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	
					évközi idősak	karácsonyi idősak					
CAPITULUM	Te laudant angeli sancta Dei Genitrix	Te laudant angeli atque archangeli sancta Dei Genitrix	Te laudant omnes angeli atque archangeli sancta Dei Genitrix	(Haec dicit Dominus Deus:) Egredietur virga	(Haec dicit Dominus Deus:) Egredietur virga	(Haec dicit Dominus Deus:) Egredietur virga	(Haec dicit Dominus Deus:) Egredietur virga	(Carissime!) Apparuit benignitas	Apparuit benignitas	(Carissime!) Apparuit benignitas	
HYMNUS	O gloriosa Domina	O gloriosa Domina	O gloriosa Domina	O gloriosa Domina	O gloriosa Domina	O gloriosa Domina	Beata mater munere	Enixa est puerpera	Enixa est puerpera	Enixa est puerpera	
ANTIPHONA SUPER BENEDICTUS	Maria virgo semper lactare	Maria virgo semper lactare	Maria virgo semper lactare	Quomodo fiet istud, angele Dei	Quomodo fiet istud, angele Dei	Quomodo fiet istud, angele Dei	Spiritus sanctus in te	Continet in gremio	Continet in gremio	Glorificamus te Dei Genitrix/ Continet in gremio	
ORATIO	Concede nos famulos tuos	Concede nos famulos tuos	Concede nos famulos tuos; Deus qui corda	Deus, qui beatae Mariae	Deus, qui beatae Mariae;	Deus, qui beatae Mariae;	Conscientias nostras	Concede quaesumus	Deus, qui salutis;	Deus, qui salutis; Concede quaesumus	
AD PRIMAM											
Pss.	119, 120, 121, 116	119, 120, 121	119, 120, 121, 116	119, 120, 121	119, 120, 121	119, 120, 121	119, 120, 121	119, 120, 121	119, 120, 121	119, 120, 121	
HYMNUS	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	–	Enixa est puerpera	[Enixa est puerpera]	Enixa est puerpera	
ANTIPHONA	Sub tuam protectionem	Sub tuam protectionem	Sub tuam protectionem	Prophetiae sancti praedica-verunt	Prophetiae sancti praedica-verunt	Prophetiae sancti praedica-verunt	Angelus ergo dixit Mariae	O admirabile commercium	O admirabile commercium	O admirabile commercium	
CAPITULUM	Paradisi porta	Paradisi porta	Paradisi porta	Ecce virgo concipiet	Ecce virgo concipiet	Ecce virgo concipiet	–	Populus gentium, qui ambulabat	Populus gentium, qui ambulabat	Virgo verbo concepit	
RESP.	Adiuva nos quaesumus	Adiuva nos quaesumus	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena	Adiuva nos quaesumus	Christe fili Dei vivi	Adiuva nos quaesumus	

ORATIO	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484
	évközi időszak			adventi időszak			karácsonyi időszak		
	Famulorum tuorum;	Famulorum tuorum etc.	Famulorum tuorum etc.	Gratiam tuam;	Gratiam tuam;	Gratiam tuam;	Praesta quaesumus;	Praesta quaesumus;	Praesta quaesumus;
	Sancti Spiritus, quaesumus;	Sancti Spiritus, quaesumus;	Sancti Spiritus, quaesumus;	Sancti Spiritus, quaesumus;	Sancti Spiritus, quaesumus;	Sancti Spiritus, quaesumus;	Sancti Spiritus, quaesumus;	Sancti Spiritus, quaesumus;	Sancti Spiritus, quaesumus;
	Perpetuum nobis;	Perpetuum nobis;	Perpetuum nobis;	Perpetuum nobis;	Perpetuum nobis;	Perpetuum nobis;	Perpetuum nobis;	Perpetuum nobis;	Perpetuum nobis;
	Sancta Maria, mater Domini;	Sancta Maria, mater Domini;	Sancta Maria, mater Domini;	Sancta Maria, mater Domini;	Sancta Maria, mater Domini;	Sancta Maria, mater Domini;	Sancta Maria, mater Domini;	Sancta Maria, mater Domini;	Sancta Maria, mater Domini;
	O Domine respice;	O Domine respice;	O Domine respice;	O Domine respice;	O Domine respice;	O Domine respice;	O Domine respice;	O Domine respice;	O Domine respice;
	Dirigere et sanctificare;	Dirigere et sanctificare;	Dirigere et sanctificare;	Dirigere et sanctificare;	Dirigere et sanctificare;	Dirigere et sanctificare;	Dirigere et sanctificare;	Dirigere et sanctificare;	Dirigere et sanctificare;
	Omnipotens sempiternus Deus, dirige;	Omnipotens sempiternus Deus, dirige;	Omnipotens sempiternus Deus, dirige;	Omnipotens sempiternus Deus, dirige;	Omnipotens sempiternus Deus, dirige;	Omnipotens sempiternus Deus, dirige;	Omnipotens sempiternus Deus, dirige;	Omnipotens sempiternus Deus, dirige;	Omnipotens sempiternus Deus, dirige;
	Actiones nostras;	Actiones nostras;	Actiones nostras;	Actiones nostras;	Actiones nostras;	Actiones nostras;	Actiones nostras;	Actiones nostras;	Actiones nostras;
	Ure igne;	Ure igne;	Ure igne;	Ure igne;	Ure igne;	Ure igne;	Ure igne;	Ure igne;	Ure igne;
	Protector in te sperantium;	Protector in te sperantium;	Protector in te sperantium;	Protector in te sperantium;	Protector in te sperantium;	Protector in te sperantium;	Protector in te sperantium;	Protector in te sperantium;	Protector in te sperantium;
	Omnipotens sempiternus Deus, Te humiliter imploramus	Omnipotens sempiternus Deus, Te humiliter imploramus	Omnipotens sempiternus Deus, Te humiliter imploramus	Omnipotens sempiternus Deus, Te humiliter imploramus	Omnipotens sempiternus Deus, Te humiliter imploramus	Omnipotens sempiternus Deus, Te humiliter imploramus	Omnipotens sempiternus Deus, Te humiliter imploramus	Omnipotens sempiternus Deus, Te humiliter imploramus	Omnipotens sempiternus Deus, Te humiliter imploramus

	FESTETICS-KÓDEX	évközi időszak		adventi időszak		karácsonyi időszak		ESZTERGOMI BREVIARIUM, 1484	NAGYLAKI-BREVIARIUM	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIARIUM	ESZTERGOMI BREVIARIUM, 1484
		122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124					
PSS.		122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124	122, 123, 124
HYMNUS		Memento salutis auctoris	Memento salutis auctoris	Memento salutis auctoris	Memento salutis auctoris	Memento salutis auctoris	Memento salutis auctoris	Memento salutis auctoris	Enixa est puerpera	Enixa est puerpera	Enixa est puerpera	Enixa est puerpera
ANTIPHONA		Sancta Dei Genitrix, semper virgo Maria	Sancta Dei Genitrix, semper virgo Maria	Angelus Domini nuntiavit Mariae	Angelus Domini nuntiavit Mariae	Angelus Domini nuntiavit Mariae	Hic erit magnus	Quando natus est ineffabiliter	Quando natus est ineffabiliter	Cum natus est ineffabiliter	Quando natus est ineffabiliter	Quando natus est ineffabiliter
CAPTULUM		Ab initio et ante saecula	Ab initio et ante saecula	(Haec dicit Dominus Deus:) Egre dietur virga	(Haec dicit Dominus Deus:) Egre dietur virga	(Haec dicit Dominus Deus:) Egre dietur virga	(Haec dicit Dominus Deus:) Egre dietur virga	(Carissime!) Apparuit benignitas	(Carissime!) Apparuit benignitas	(Carissime!) Apparuit benignitas	(Carissime!) Apparuit benignitas	(Carissime!) Apparuit benignitas
RESP.		Speciosa facta es et suavis	Speciosa facta es et suavis	Spiritus Sanctus superveniet in te	Spiritus Sanctus superveniet in te	Spiritus Sanctus superveniet in te	Specie tua	Speciosus forma	Speciosus forma	Speciosus forma	Speciosus forma	Speciosus forma
ORATIO		Concede nos famulos tuos; Deus, qui corda fidelium; Deus, qui beatae Annae	Concede nos famulos tuos; Deus, qui corda fidelium	Deus, qui beatae Mariae; Conscientias nostras	Deus, qui beatae Mariae; Conscientias nostras	Deus, qui beatae Mariae; Conscientias nostras	Gratiam tuam; Sancti Spiritus, quaesumus Domine; Perpetuum nobis	Deus, qui salutis; Concede quaesumus	Deus, qui salutis; Concede quaesumus	Deus, qui salutis; Concede quaesumus	Deus, qui salutis; Concede quaesumus	Deus, qui salutis; Concede quaesumus
PSS.		125, 126, 127	125, 126, 127	125, 126, 127	125, 126, 127	125, 126, 127	125, 126, 127	125, 126, 127	125, 126, 127	125, 126, 127	125, 126, 127	125, 126, 127
ANTIPHONA		Glorificamus te sancta Dei Genitrix	Glorificamus te sancta Dei Genitrix	Ne timeas Maria	Antequam convenirent	Dabit illi Dominus	Dabit illi Dominus	Rubum, quem viderat Moyses	Rubum, quem viderat Moyses	Rubum, quem viderat Moyses	Rubum, quem viderat Moyses	Rubum, quem viderat Moyses

	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIAIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIAIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIAIUM, 1484
		évközi időszak	adventi időszak	karácsonyi időszak					
CAPITULUM	Et sic in Sion firmata sum	Et sic in Sion firmata sum	Non secundum visionem	Non secundum visionem	Non secundum visionem	Non secundum visionem	Per lavacrum regenerationis	Per lavacrum regenerationis	Per lavacrum regenerationis
RESP.	Gaude Maria virgo	Gaude Maria virgo	Spiritus Sanctus in te	Spiritus Sanctus in te	Spiritus Sanctus in te	Diffusa est gratia	Notum fecit	Notum fecit	Notum fecit
ORATIO	Concede nos famulos tuos; Deus, qui corda fidelium; Deus, qui beatæ Annae	Concede nos famulos tuos	Deus, qui beatæ Mariæ; Conscientias nostras	Deus, qui beatæ Mariæ; Conscientias nostras	Deus, qui beatæ Mariæ; Conscientias nostras		Deus, qui salutis; Concede quæsumus	Deus, qui salutis; Concede quæsumus	
AD NONAM									
PSS.	128, 129, 130	128, 129, 130	128, 129, 130	128, 129, 130	128, 129, 130	128, 129, 130	128, 129, 130	128, 129, 130	128, 129, 130
ANTIPHONA	In prole mater	In prole mater	Antequam convenirent, inventa est	Ne timeas Maria	Ecce ancilla Domini	Ecce ancilla Domini	Ecce, Maria genuit nobis Salvatorem	Ecce, Maria genuit nobis Salvatorem	Ecce, Maria genuit nobis Salvatorem
CAPITULUM	Et radicavi in populo	Et radicavi in populo	Et percuciet terram virga oris sui	Et percuciet terram virga oris sui	Et percuciet terram virga oris sui	Et percuciet terram virga oris sui	Ut iustificati	Ut iustificati	Ut iustificati
RESP.	Dignare me laudare te	Dignare me laudare te	Elegit eam Deus et praelegit eam	Angelus Domini nuntiavit eam	Angelus Domini nuntiavit eam	Adiuva bit eam	Benedictus, qui venit	Benedictus, qui venit	Benedictus, qui venit
ORATIO	Concede nos famulos tuos; Deus, qui corda fidelium; Deus, qui beatæ Annae		Deus, qui beatæ Mariæ; Conscientias nostras	Gratiam tuam; Sancti Spiritus, quæsumus Domine; Perpetuum nobis	Gratiam tuam; Sancti Spiritus, quæsumus Domine; Perpetuum nobis		Deus, qui salutis	Deus, qui salutis	Praesta quæsumus; Sancti Spiritus, quæsumus Domine;

	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIAIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIAIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIAIUM, 1484
	évközi időszak			adventi időszak			karácsonyi időszak		
AD VESPERAS									
PSS.	109, 112, 121, 126, 147			109, 112, 121, 126, 147	109, 112, 121, 126, 147	109, 112, 121, 126, 147	109, 112, 121, 126, 147	109, 112, 121, 126, 147	109, 112, 121, 126, 147
ANTIPHONA	Sancía Maria virgo intercede			Missus est Gabriel	Missus est Gabriel	Angelus ergo	O admirabile commercium	O admirabile commercium	O admirabile commercium
CAPITULUM	Ab initio et ante saecula			(Haec dicit Dominus Deus:) Egredietur virga	(Haec dicit Dominus Deus:) Egredietur virga	(Haec dicit Dominus Deus:) Egredietur virga	(Carissime!) Apparuit benignitas	(Carissime!) Apparuit benignitas	(Carissime!) Apparuit benignitas
HYMNUS	Ave maris stella			Ave maris stella	Ave maris stella	Ave maris stella	A solis ortus	A solis ortus	A solis ortus
ANTIPHONA SUPER MAGNIFICAT	Beatam me dicent omnes generationes		Alma redemptoris mater; Quam pulchra es; Gaude Dei Genitrix; O inclita David; Veni dilecte mi egrediamur	Gabriel angelus nuntiavit	Beatam me dicent	Ne timeas Maria	Maria intacta virgo Deum nobis genuit	Maria intacta virgo Deum nobis genuit	Maria intacta virgo Deum nobis genuit
ORATIO	Concede nos famulos tuos; Deus, qui corda fidelium; Deus, qui beatæ Annae			Deus, qui beatæ Mariae; Conscientias nostras	Deus, qui beatæ Mariae; Conscientias nostras	Deus, qui de beatæ; Conscientias nostras	Deus, qui salutis	Deus, qui salutis;	Deus, qui salutis; Concede quæsumus

	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	FESTETICS-KÓDEX	NAGYLAKI-BREVIÁRIUM	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484
	évközi időszak			adventi időszak			karácsonyi időszak		
	AD COMPLETORIUM								
Pss.	131, 132, 133			131, 132, 133	131, 132, 133	131, 132, 133	131, 132, 133	131, 132, 133	131, 132, 133
ANTIPHONA	Alleluia			Alleluia	Alleluia	Alleluia	Alleluia	Alleluia	Alleluia
CAPITULUM	Paradisi porta			Ecce virgo concipiet et	Ecce virgo concipiet et	Ecce concipiet	Populus gentium	Populus gentium	Virgo verbo concepit
HYNUS	Fit porta Christi pervia			Fit porta Christi pervia	Fit porta Christi pervia	Fit porta Christi pervia	Enixa est puerpera	Enixa est puerpera	(megelőzi a capitulumot) Corde natus
ANTIPHONA SUPER NUNC DIMITTIS	Ecce ancilla Domini			Ecce ancilla Domini	Ecce ancilla Domini	Ecce concipies et paries	Ecce, de quo Ioannes	Ecce, de quo Ioannes	Virgo Dei Genitrix
ORATIO	Famulorum tuorum; Sancti Spiritus, quaesumus Domine; Perpetuum nobis Salve regina			Gratiam tuam; Sancti Spiritus, quaesumus Domine; Perpetuum nobis	Gratiam tuam; Sancti Spiritus, quaesumus Domine; Perpetuum nobis	Gratiam tuam etc.	Praesta quaesumus; Sancti Spiritus, quaesumus Domine; Perpetuum nobis	Praesta quaesumus; Sancti Spiritus, quaesumus Domine; Perpetuum nobis	Praesta quaesumus; Sancti Spiritus, quaesumus Domine; Perpetuum nobis

2. táblázat

CAO-ECE SORSZÁM	Időszak	IMAÓRA	MŰFAJ	KALOCSA-ZÁGRÁBI RÍTUS	ESZTERGOMI RÍTUS	FESTETICS-KÓDEX
5.1402.0110	BMV/ann	Inv	a	In honore beatissimae	Ave Maria gratia plena ⁵⁰	In honore beatissimae
5.1402.0120	BMV/ann	N	aa/a	>BMV/sabb.-N1	(>BMV/sabb.)	
5.1402.0160	BMV/ann	N	R1	Sancta et immaculata	Sancta et immaculata	Sancta et immaculata
5.1402.0170	BMV/ann	N	V1	Benedicta tu	Benedicta tu	Benedicta tu
5.1402.0180	BMV/ann	N	R2	Beata es virgo	Beata es virgo	Beata es virgo
5.1402.0190	BMV/ann	N	V2	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena
5.1402.0200	BMV/ann	N	R3	Felix namque es	Felix namque es	Felix namque es
5.1402.0210	BMV/ann	N	V3	Ora pro populo	Ora pro populo	Ora pro populo
5.1402.0420	BMV/ann	W	W	Ora pro nobis	Ora pro nobis	Ora pro nobis
5.1402.0430	BMV/ann	L	a	Sub tuam protectionem	Sub tuam protectionem	Sub tuam protectionem
5.1402.0480	BMV/ann	L	H	O gloriosa Domina	<i>O gloriosa Domina</i> ⁵¹	O gloriosa Domina
5.1402.0490	BMV/ann	L	W	Audi filia	<i>Gaude Maria Virgo</i> ⁵²	Gaude Maria virgo
5.1402.0500	BMV/ann	L	Ab	Maria virgo semper	Maria virgo semper	Maria virgo semper
5.1402.0509	BMV/ann	I	H	Memento salutis auctor	<i>Memento salutis auctor</i>	Memento salutis auctor
5.1402.0510	BMV/ann	I	a	Sub tuam protectionem	Sub tuam protectionem	Sub tuam protectionem
5.1402.0511	BMV/ann	I	r	Adivva nos quaesumus	Ave Maria gratia plena ⁵³	Adivva nos quaesumus
5.1402.0512	BMV/ann	I	w	Audi filia	Gaude Maria virgo	Audi filia
5.1402.0519	BMV/ann	III	H	Memento salutis auctor	<i>Memento salutis auctor</i>	Memento salutis auctor
5.1402.0520	BMV/ann	III	a	Sancta Dei Genitrix	Sancta Dei Genitrix	Sancta Dei Genitrix
5.1402.0521	BMV/ann	III	r	Speciosa facta es	Speciosa facta es	Speciosa facta es
5.1402.0522	BMV/ann	III	w	Gaude Maria virgo	Dignare me laudare	Dignare me laudare
5.1402.0529	BMV/ann	VI	H	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor
5.1402.0530	BMV/ann	VI	a	Glorificamus te Dei Genitrix	Glorificamus te Dei Genitrix	Glorificamus te Dei Genitrix
5.1402.0531	BMV/ann	VI	r	Gaude Maria virgo	Dignare me laudare ⁵⁴	Gaude Maria virgo
5.1402.0532	BMV/ann	VI	w	Dignare me laudare	Elegit eam Deus	Dignare me laudare
5.1402.0539	BMV/ann	IX	H	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor
5.1402.0540	BMV/ann	IX	a	In prole mater	In prole mater	In prole mater
5.1402.0541	BMV/ann	IX	r	Dignare me laudare	Elegit eam Deus ⁵⁵	Dignare me laudare
5.1402.0542	BMV/ann	IX	w	Audi filia	Post partum virgo	Audi filia

⁵⁰ Str-11, Sc-110, Sc-94, Sc-6384: *In honore beatissimae.*

⁵¹ Str-1481, Paul-1540, Sc-6384.

⁵² Str-1481: *Gaude Maria virgo, Paul-1540: Elegit eam Deus, Sc-6384: Audi filia.*

⁵³ Sc-6384: r *Adivva nos quaesumus, w Spectiosa facta es.*

⁵⁴ Sc-6384: r *Gaude Maria virgo, w Dignare me laudare.*

⁵⁵ Sc-6384: r *Dignare me laudare, w Elegit eam Deus.*

CAO-ECE SORSZÁM	IDŐSZAK	ÍMAÓRA	MŰFAJ	KALOCSA-ZÁGRÁBI RÍTUS	ESZTERGOMI RÍTUS	FESTETICS-KÓDEX
5.1402.0550	BMV/ann	V2	a	Sancta Maria virgo		Sancta Maria virgo
5.1402.0600	BMV/ann	V2	R	Felix namque es		Felix namque es
5.1402.0610	BMV/ann	V2	V	Ora pro populo		Ora pro populo
5.1402.0620	BMV/ann	V2	H	Ave maris stella	<i>Ave maris stella</i> ⁵⁶	Ave maris stella
5.1402.0630	BMV/ann	V2	W	Ora pro nobis	Post partum virgo ⁵⁷	Spectosa facta es et suavis
5.1402.0640	BMV/ann	V2	Am	Beatam me dicent	Alma redemptoris mater ⁵⁸	Beatam me dicent
5.1402.0641	BMV/ann	C	a	Alleluia	<i>Alleluia alleluia</i> ⁵⁹	Alleluia
5.1402.0642	BMV/ann	C	H	Fit porta Christi	<i>Fit porta Christi</i> ⁶⁰	Fit porta Christi
5.1402.0643	BMV/ann	C	W	Audi filia	<i>Audi filia</i>	Audi filia
5.1402.0644	BMV/ann	C	An	Ecce ancilla Domini	<i>Ecce ancilla Domini</i>	Ecce ancilla Domini
5.1403.0010	BMV/adv	V1	a	Missus est Gabriel	<i>Missus est Gabriel</i> ⁶¹ / <i>Gabriel angelus locutus est</i> ⁶²	Missus est Gabriel
5.1403.0060	BMV/adv	V1	R	Suscipe verbum virgo	<i>Suscipe verbum virgo</i> ⁶³	Suscipe verbum virgo
5.1403.0070	BMV/adv	V1	V	Paries quidem	<i>Paries quidem</i> ⁶⁴	Paries quidem
5.1403.0080	BMV/adv	V1	H	Ave maris stella	<i>Ave maris stella</i> ⁶⁵	Ave maris stella
5.1403.0090	BMV/adv	V1	W	Rorate caeli	Specie tua ⁶⁶ / Ave Maria gratia plena ⁶⁷	Speciosa facta es et suavis
5.1403.0100	BMV/adv	V1	Am	Beatam me dicent	<i>Ne timeas Maria</i> ⁶⁸ / <i>Beatam me dicent</i> ⁶⁹ / <i>Gabriel angelus locutus est</i> ⁷⁰	Gabriel angelus nuntiavit
5.1403.0105	BMV/adv	C	a	Alleluia		Alleluia

⁵⁶ Str-1481.

⁵⁷ Str-1481.

⁵⁸ Str-1481, Str-11: *Beatam me dicent*. Str-110: *Gaude Dei Genitrix*. Paul-1540, Sc-6384.: Str-1484, Str-8879:

Am+ *Quam pulchra es et quam, Gaude Dei Genitrix, O inclita David, veni dilecte mi.*

⁵⁹ Str-1481.

⁶⁰ A következőkkel együtt: Str-11, Str-1481, Sc-3684.

⁶¹ Paul-439, Paul-28, Paul-1540, Sc-94, Sc-102.

⁶² Sc-125.

⁶³ Paul-439, Paul-28, Paul-1540, Sc-94, Sc-102, Sc-125.

⁶⁴ Paul-439, Paul-28, Paul-1540, Sc-94, Sc-102, Sc-125.

⁶⁵ Paul-439, Paul-28, Paul-1540, Sc-94, Sc-102.

⁶⁶ Paul-439, Paul-28, Paul-1540.

⁶⁷ Sc-102.

⁶⁸ Paul-439, Paul-28, Paul-1540.

⁶⁹ Sc-94, Sc-125.

⁷⁰ Sc-102.

CAO-ECE SORSZÁM	IDŐSZAK	IMAÓRA	MŰFAJ	KALOCSA-ZÁGRÁBI RÍTUS	ESZTERGOMI RÍTUS	FESTETICS-KÓDEX
5.1403.0106	BMV/adv	C	H	Fit porta Christi	<i>Fit porta Christi</i> ⁷¹	Fit porta Christi
5.1403.0107	BMV/adv	C	W	Audi filia	<i>Audi filia</i> ⁷²	
5.1403.0108	BMV/adv	C	An	Ecce ancilla Domini	<i>Ecce ancilla Domini</i> ⁷³	Ecce ancilla Domini
5.1403.0110	BMV/adv	Inv	a	Ave Maria gratia plena	<i>Ave Maria gratia plena</i>	<i>Ave Maria gratia plena</i>
5.1403.0120	BMV/adv	N	a1	Angelus Domini nuntiavit	Missus est Gabriel ⁷⁴	Angelus Domini nuntiavit
5.1403.0130	BMV/adv	N	a2	Spiritus Sanctus in te ⁷⁵	Ingressus angelus ad ⁷⁶	Ne timeas Maria
5.1403.0140	BMV/adv	N	a3	Ex quo facta est ⁷⁷	Maria turbata est ⁷⁸	Spiritus Sanctus in te
5.1403.0150	BMV/adv	N	W	Egreditur virga	Specie tua ⁷⁹	Speciosa facta es et suavis
5.1403.0160	BMV/adv	N	R1	Missus est Gabriel angelus	Missus est Gabriel	Missus est Gabriel angelus
5.1403.0170	BMV/adv	N	V1	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena ⁸⁰	Dabit ei Dominus Deus
5.1403.0180	BMV/adv	N	R2	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena
5.1403.0190	BMV/adv	N	V2	Tollite portas	Quomodo fiet istud ⁸¹	Quomodo fiet istud
5.1403.0200	BMV/adv	N	R3	Suscipe verbum virgo	Suscipe verbum virgo	Suscipe verbum virgo
5.1403.0210	BMV/adv	N	V3	Paries quidem	Paries quidem	Paries quidem
5.1403.0420	BMV/adv	W&sc	W	Ora pro nobis	<i>Ora pro nobis</i> ⁸²	Ora pro nobis
5.1403.0430	BMV/adv	L	a	Prophetae sancti praedicaverunt	Angelus ergo dixit Mariae ⁸³	Prophetae sancti praedicaverunt
5.1403.0480	BMV/adv	L	H	Quem terra pontus	Beata mater munere ⁸⁴	O gloriosa Domina
5.1403.0490	BMV/adv	L	W	Benedicta tu	Audi filia	Gaude Maria virgo
5.1403.0500	BMV/adv	L	Ab	Quomodo fiet istud	Spiritus sanctus in te	Quomodo fiet istud
5.1403.0509	BMV/adv	I	H	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor

⁷¹ Paul-28, Sc-94.

⁷² Paul-28, Sc-94.

⁷³ Paul-28, Sc-94.

⁷⁴ Str-1484, Str-110, Str-67, Str-8879: antiphona sola *Missus est Gabriel. Str-8879: a+ Respondens autem angelus feria iij et vj a+ Dixit autem Maria feria iij et sabbato. Str-MAG-7, Sc-94, Sc-6384: Angelus Domini nuntiavit.*

⁷⁵ Zag-343: *Antequam convenirent, Zag-446: Ne timeas Maria.*

⁷⁶ Str-MAG-7, Sc-94, Sc-102, Sc-6384: *Ne timeas Maria.*

⁷⁷ Zag-343: *Ne timeas Maria, Zag-446: Spiritus Sanctus in te.*

⁷⁸ Str-MAG-7, Sc-94, Sc-125, Sc-6384: *Spiritus Sanctus in te, Sc-102: Antequam convenirent.*

⁷⁹ Str-MAG-7, Str-110, Sc-102: *Egreditur virga. Sc-6384: Spiritus Sanctus superveniet.*

⁸⁰ Str-MAG-7, Paul-28: *Dabit illi Dominus.*

⁸¹ Sc-94: *Tollite portas.*

⁸² Paul-1540: *Ora pro nobis, Sc-94: Egreditur virga.*

⁸³ Str-MAG-7, Str-110, Sc-102, Sc-125, Sc-6384: *Prophetae sancti praedicaverunt. Sc-94: Missus est Gabriel.*

⁸⁴ Str-MAG-7, Paul-439, Paul-28, Sc-94, Sc-102, Sc-6384: *O gloriosa Domina.*

CAO-ÉCE SORSZÁM	Időszak	IMAÓRA	MŰFAJ	KALOCSA-ZÁGRÁBI RITUS	ESZTERGOMI RITUS	FESTETICS-KÓDEX
5.1403.0510	BMV/adv	I	a	Prophetæ sancti praedicaverunt	Angelus ergo dixit Mariae	Prophetæ sancti praedicaverunt
5.1403.0511	BMV/adv	I	r	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena	Ave Maria gratia plena
5.1403.0512	BMV/adv	I	w	Benedicta tu	Audi filia	Benedicta tu
5.1403.0519	BMV/adv	III	H	Memento salutis auctor	<i>Memento salutis auctor</i>	Memento salutis auctor
5.1403.0520	BMV/adv	III	a	Angelus Domini nuntiavit	Hic erit magnus	Angelus Domini nuntiavit
5.1403.0521	BMV/adv	III	r	Spiritus Sanctus superveniet	Specie tua⁸⁵	Spiritus Sanctus superveniet
5.1403.0522	BMV/adv	III	w	Spiritus Sanctus in te	Diffusa est gratia⁸⁶	Spiritus Sanctus in te
5.1403.0529	BMV/adv	VI	H	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor
5.1403.0530	BMV/adv	VI	a	Ne timeas Maria	Dabit illi Dominus⁸⁷	Ne timeas Maria
5.1403.0531	BMV/adv	VI	r	Spiritus Sanctus in te	Diffusa est gratia⁸⁸	Spiritus Sanctus in te
5.1403.0532	BMV/adv	VI	w	Elegit eam Deus	Adiuvaabit eam⁸⁹	Elegit eam Deus
5.1403.0539	BMV/adv	IX	H	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor	Memento salutis auctor
5.1403.0540	BMV/adv	IX	a	Antequam convenirent	Ecce ancilla Domini!⁹⁰	Antequam convenirent
5.1403.0541	BMV/adv	IX	r	Elegit eam Deus	Adiuvaabit eam⁹¹	Elegit eam Deus
5.1403.0542	BMV/adv	IX	w	Benedicta tu	Audi filia⁹²	Ecce ancilla Domini
5.1403.0600	BMV/adv	V2	R	Suscipe verbum virgo		
5.1403.0610	BMV/adv	V2	V	Paries quidem		
5.1403.0620	BMV/adv	V2	H	Ave maris stella		
5.1403.0630	BMV/adv	V2	W	Specie tua	Spiritus Sanctus superveniet⁹³/ Rorate caeli⁹⁴	
5.1403.0640	BMV/adv	V2	Am	Ne timeas Maria	Gabriel angelus locutus est⁹⁵	
5.1403.0642	BMV/adv	C2	H	Fit porta Christi	Te adessee deprecimus⁹⁶	
5.1403.0643	BMV/adv	C2	W	Audi filia		

⁸⁵ Str-MAG-7, Str-110, Sc-6384: *Spiritus Sanctus superveniet.*

⁸⁶ Str-MAG-7, Sc-6384: *Spiritus Sanctus in te.* Str-110: *Spiritus Sanctus descendet.* Sc-125: ?

⁸⁷ Str-110, Sc-94, Sc-125, Sc-6384: *Ne timeas Maria.*

⁸⁸ Str-MAG-7, Sc-6384: *Spiritus Sanctus in te.* Str-110: *Spiritus Sanctus descendet.*

⁸⁹ Str-MAG-7, Str-110, Sc-6384: *Angelus Domini nuntiavit.* Sc-125: ?

⁹⁰ Str-MAG-7, Str-110: *Antequam convenirent.* Sc-94: *Spiritus sanctus in te.* Sc-125: *Ecce concipies et.*

⁹¹ Str-MAG-7, Str-110, Sc-6384: *Angelus Domini nuntiavit.*

⁹² Str-110, Sc-6384: *Ecce ancilla Domini.*

⁹³ Str-MAG-7, Sc-6384.

⁹⁴ Str-110.

⁹⁵ Str-MAG-7, Str-110, Sc-6384.

⁹⁶ Str-110, Paul-28, Paul-1540: *Completorium nullum.* Str-67: *C H Te adessee deprecimus.* Paul-439, Sc-6384: ?

CAO-ÉCE SORSZÁM	IDŐSZAK	IMAÓRA	MŰFAJ	KALOSA-ZÁGRÁBI RÍTUS	ESZTERGOMI RÍTUS	FESTETICS-KÓDEX
5.1403.0644	BMV/adv	C2	An	Ecce concipies et	Ecce ancilla Domini ⁹⁷	
5.1404.0110	BMV/Nat	Inv	a	Christus natus est nobis	Christus natus est nobis	Christus natus est nobis
5.1404.0120	BMV/Nat	N	a1	Dominus dixit ad me	Dominus dixit ad me	Dominus dixit ad me
5.1404.0130	BMV/Nat	N	a2	In sole posuit	In sole posuit	In sole posuit
5.1404.0140	BMV/Nat	N	a3	Elevamini portae	Elevamini portae	Elevamini portae
5.1404.0150	BMV/Nat	N	W	Speciosus forma	Speciosus forma	Speciosus forma
5.1404.0160	BMV/Nat	N	R1	Quem vidistis pastores	Sancta et immaculata ⁹⁸	Quem vidistis pastores
5.1404.0170	BMV/Nat	N	V1	Dicite quidnam vidistis	Benedicta tu ⁹⁹	Dicite quidnam vidistis
5.1404.0180	BMV/Nat	N	R2	Sancta et immaculata	Beata es virgo ¹⁰⁰	Sancta et immaculata
5.1404.0190	BMV/Nat	N	V2	Benedicta tu	Ave Maria gratia plena ¹⁰¹	Benedicta tu
5.1404.0200	BMV/Nat	N	R3	Nesciens mater virgo	Nesciens mater virgo	Nesciens mater virgo
5.1404.0210	BMV/Nat	N	V3	Beata viscera	Domus pudici pectoris ¹⁰²	Beata viscera
5.1404.0420	BMV/Nat	W'sac	W	Verbum caro	<i>Benedictus qui venit.</i> ¹⁰³ / <i>Ora pro nobis.</i> ¹⁰⁴	Verbum caro
5.1404.0430	BMV/Nat	L	a/a1	O admirabile commercium	O admirabile commercium	O admirabile commercium
5.1404.0440	BMV/Nat	L	a2	Quando natus est	Quando natus est	
5.1404.0450	BMV/Nat	L	a3	Rubum quem viderat	Rubum quem viderat	
5.1404.0460	BMV/Nat	L	a4	Germinavit radix Jesse	Germinavit radix Jesse	
5.1404.0470	BMV/Nat	L	a5	Ecce Maria genuit	Ecce Maria genuit	
5.1404.0480	BMV/Nat	L	H	Enixa est puerpera (div.)	Corde natus ¹⁰⁵	Enixa est puerpera
5.1404.0490	BMV/Nat	L	W	Laetentur caeli	Benedictus qui venit ¹⁰⁶	Speciosa facta es et suavis
5.1404.0500	BMV/Nat	L	Ab	Continet in gremio	Glorificamus te Dei Genitrix ¹⁰⁷	Continet in gremio
5.1404.0509	BMV/Nat	I	H	Enixa est puerpera (div.)	Enixa est puerpera	Enixa est puerpera
5.1404.0510	BMV/Nat	I	a	(de laudibus)		O admirabile commercium

⁹⁷ Str-125, Sc-6384 C An.

⁹⁸ Str-67: R1+ *Descendit de caelis*, Paul-399: R1 *Descendit de caelis*.

⁹⁹ Str-67, V1+ Paul-339: V1 *Tamquam sponsus*.

¹⁰⁰ Str-67: R2+ O *magnum mysterium*, Paul-399: R2 *Quem vidistis pastores*. Sc-94: R2 *Beata et venerabilis*.

¹⁰¹ Str-67: V2+ *Domine audivi auditum*, Paul-399: V2 *Dicite quidnam vidistis*. Sc-94: V2 *Domine audivi auditum*.

¹⁰² Str-67: V3+ *Benedicta tu*. Rubrica: RR+ Post Nativitatem Domini sabbatis diebus de beata Virgine. Paul-399: V3 *Domine audivi auditum*.

Sc-94: V3 *Benedictus qui venit*. Str-MAG-7, Sc-6384: V3 *Beata viscera*. Sc-125: V3 *Benedictus qui venit*.

¹⁰³ Str-11.

¹⁰⁴ Str-67.

¹⁰⁵ Str-MAG-7, Sc-125: *Enixa est puerpera (div.)*. Str-1829, Str-67: *O beatus partus (div.)*. Paul-28: ? Sc-94: *A solis ortu*.

¹⁰⁶ Str-MAG-7, Str-11, Str-110: *Post partum virgo*. Str-1829, Paul-28: ? Str-67, Sc-6384: *Elegit eam Deus*. Sc-94: *Verbum caro*.

¹⁰⁷ Str-1484: Ab+ *Continet in gremio*. Paul-1540: Ab+ *Pastores loquebantur*. Sc-94: *Ecce Maria genuit*. Sc-125, Sc-6384: *Continet in gremio*. Sc-125:

Nulla propria ad alias horas. Str-1484, Str-MAG-7, Str-8879, Str-11, Str-1481, Str-110, Str-67, Sc-6384: Suffr an: *Nato Domino angelorum w: Verbum caro*.

CAO-ECE SORSZÁM	Időszak	IMAÓRA	MŰFAJ	KALÓCSA–ZÁGRÁBI RÍTUS	ESZTERGOMI RÍTUS	FESTETICS-KÓDEX
5.1404.0511	BMV/Nat	I	r	Adiuva nos quaesumus	Adiuva nos quaesumus	Adiuva nos quaesumus
5.1404.0512	BMV/Nat	I	w	Laetentur caeli	Verbum caro ¹⁰⁸	Laetentur caeli
5.1404.0519	BMV/Nat	III	H	Enixa est puerpera (div.)		Enixa est puerpera
5.1404.0520	BMV/Nat	III	a	Quando natus est	<i>Quando natus est ineffabiliter</i>	Cum natus est ineffabiliter
5.1404.0521	BMV/Nat	III	r	Speciosus forma	Speciosus forma	Speciosus forma
5.1404.0522	BMV/Nat	III	w	Notum fecit Dominus	Notum fecit Dominus	Notum fecit Dominus
5.1404.0529	BMV/Nat	VI	H	Enixa est puerpera (div.)		Enixa est puerpera
5.1404.0530	BMV/Nat	VI	a	Rubum quem viderat	<i>Rubum quem viderat</i>	Rubum quem viderat
5.1404.0531	BMV/Nat	VI	r	Notum fecit Dominus	Notum fecit Dominus	Notum fecit Dominus
5.1404.0532	BMV/Nat	VI	w	Benedictus qui venit	Benedictus qui venit	Benedictus qui venit
5.1404.0539	BMV/Nat	IX	H	Enixa est puerpera (div.)		Enixa est puerpera
5.1404.0540	BMV/Nat	IX	a	Ecce Maria genuit	<i>Ecce Maria genuit</i>	Ecce Maria genuit
5.1404.0541	BMV/Nat	IX	r	Benedictus qui venit	Benedictus qui venit	Benedictus qui venit
5.1404.0542	BMV/Nat	IX	w	Laetentur caeli	Verbum caro ¹⁰⁹	Laetentur caeli
5.1404.0550	BMV/Nat	V2	a	(de laudibus)	O admirabile commercium	O admirabile commercium
5.1404.0600	BMV/Nat	V2	R	Nesciens mater virgo	Nesciens mater virgo	Nesciens mater virgo
5.1404.0610	BMV/Nat	V2	V	Beata viscera	Domus pudici pectoris ¹¹⁰	Beata viscera
5.1404.0620	BMV/Nat	V2	H	A solis ortus	A solis ortus	A solis ortus
5.1404.0630	BMV/Nat	V2	W	Speciosus forma	Speciosus forma	Speciosus forma
5.1404.0640	BMV/Nat	V2	Am	Maria intacta virgo	Maria intacta virgo	Maria intacta virgo
5.1404.0641	BMV/Nat	C2	An	Ecce de quo Johannes		Alleluia
5.1404.0646	BMV/Nat	C2	H		Corde natus ¹¹¹	Enixa est puerpera
5.1404.0647	BMV/Nat	C2	W		Verbum caro	
5.1404.0648	BMV/Nat	C2	An		Virgo Dei Genitrix	Ecce de quo Johannes

¹⁰⁸ I w: Str-8879: *Benedictus qui venit*. Str-11, Str-110: *Post partum virgo*. Str-67: *Gaude Maria virgo*.

¹⁰⁹ IX w: Str-1829: ? Str-110, Str-67: *Post partum virgo*.

¹¹⁰ Str-MAG-7: R *Nesciens mater virgo* V *Beata viscera*.

¹¹¹ C H: Str-MAG-7, Str-1829: *Enixa est puerpera (div.)*. Str-110, Str-67: *O beatus partus (div.)*. Str-1829, Str-110, Str-67: *Gaude Maria virgo*.

3. táblázat

ÉVKÖZI IDŐSZAK, PRIMA, IMÁDSÁG ÉS VERZIKULUSOK		
FESTETICS-KÓDEX, 62–63/31 ^v –32 ^r	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	GONDÁN 1916, 91
Szent Mária, mi uronk Jézusnak Krisztusnak anyja, erők szíz és szenti és választattai Istennek méltoljatok esedezni miértünk bínesekért mi uronk Istennél, mindenható atyánál, hogy mi érdemjük ötóle vigasztaltatni, szabadulni és oltalmaztatni, ki tekéletes háromságba él és országol Isten Krisztusnak, mi uronknak miatta, ámen.	Sancta Maria, mater Domini nostri Iesu Christi, virgo perpetua atque omnes sancti et electi Dei intercedere dignemini pro nobis peccatoribus ad Dominum Deum nostrum Patrem Omnipotentem, ut nos mereamur ab eo adiuvari, sanari, salvari ac protegi. Qui in Trinitate perfecta vivit et regnat Deus. Per omnia saecula saeculorum. Amen	Sancta Maria, mater Domini nostri Iesu Christi, virgo perpetua atque omnes sancti et electi Dei intercedere dignemini pro nobis ad Dominum Deum Patrem Omnipotentem, ut nos mereamur ab eo adiuvari, <i>sanari</i> , salvari ac protegi, qui in Trinitate perfecta vivit et regnat Deus. Per Christum Dominum nostrum. Amen.
[V.] Isten, én segítségemre igyekezzél! [R.] Uram, engem segítteni siess. [V.] Isten, én segítségemre igyekezzél! [R.] Uram, engem segítteni siess. Ó, kegyességes erősséges, kegyelmességes Atya. [V.] Isten, én segítségemre igyekezzél! [R.] Uram, engem segítteni siess.	V. Deus in adiutorium meum intende. R. Domine ad adiuvandum me festina. V. Deus in adiutorium meum intende. R. Domine ad adiuvandum. O piissime, fortissime, clementissime Pater. V. Deus, in adiutorium meum intende. R. Domine, ad.	V. Deus in adiutorium meum intende! R. Domine ad adiuvandum me festina! V. Deus in adiutorium meum intende! R. Domine ad adiuvandum me festina! V. Deus in adiutorium meum intende! R. Domine ad adiuvandum me festina!

4. táblázat

ÉVKÖZI IDŐSZAK, PRIMA, <i>SUFFRAGIUM</i>		
FESTETICS-KÓDEX, 64–66/32 ^v –33 ^v	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	GONDÁN 1916, 92
<p>Igazgatni és megszentelni és őrzni méltóljál, Uram, szent Atya, örök mindenható Isten, király, mennyek és földnek teremtője ma és minden napon kérünk mi szívenket és testönket, értelmönket és beszédenket és minden művelkedetinket te tervényedbe és te szent parancsolatidnak művelkedésében, hogy itt es erőkköl te segedelmeddel mindenha legyönk egészek, idvezek és szabadok, és te szent angyalid társolkodjanak mívelenk igazgatni mi lábainkat békességnek és egyenességnek utára és idvességnek és bódogságnak. Idvezih és segítjs minket, Szentháromság egy Isten, ki bódog vagy erőkköl erőkké, ámen.</p>	<p>Dirigere et sanctificare et custodire digneris Domine sancte Pater omnipotens aeternae Deus, Rex, Creator coeli et terrae, hodie quaesumus quotidie corda et corpora nostra, sensus quoque et sermones et omnes actus nostros in lege tua et in operibus mandatorum tuorum, ut bene possimus placere in conspectu divinae maiestatis tuae et angelus tuus bonus comitetur nobiscum ad dirigendos pedes nostros in viam pacis et veritatis, ut hic et in aeternum semper sani et salvi ac liberi esse mereamur. Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen.</p>	<p>Dirigere et sanctificare, custodire, regere et gubernare digneris Domine Deus, Rex, Creator coeli et terrae, quaesumus, hodie et quotidie corda et corpora nostra, sensus quoque sermones et omnes actus nostros in via tua, in lege tua et in operibus mandatorum tuorum, ut hic et in aeternum te auxiliante semper sani, salvi ac liberi esse mereamur... Salvator mundi, qui in Trinitate perfecta vivis et regnas Deus per omnia saecula saeculorum.</p>

5. táblázat

KARÁCSONYI IDŐSZAK, MATUTINUM, 1. OLVASMÁNY		
FESTETICS-KÓDEX, 319–320/160 ^{r-v}	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	GONDÁN 1916, 80
Születött nekünk, szerető atyámfiai, Szíz Máriától, Istennek Fia, hogy mi atyafii testenknek fogadásából, ki nevedett őmiatta, teremtött embernek atyai kegyességet is és atyafiúi szerelmet adna nekünk. És bizony születött szeplőtelen asszonyállattól, hogy embert vallana emberi szülés, és istent bizonyítana erők szizesség.	Natus est nobis, fratres carissimi, ex Maria Virgine Dei Filius, ut germanae carnis nostrae conceptione productus, ut creato a se homini et pietatem paternam et fraternum nobis largiretur affectum. Et natus sane ab intacta est femina, ut hominem testaretur partus humanus et Deum probaret aeterna virginitas.	Natus est nobis, fratres carissimi, ex Maria Virgine Dei Filius, ut humanae carnis nostrae conceptione productus creato a se homini et pietatem paternam et fraternum nobis largiretur affectum. Et natus sane ab intacta est femina, ut Deum pariter et hominem testaretur partus humanus et Deum probaret aeterna virginitas.

6. táblázat

KARÁCSONYI IDŐSZAK, PRIMA, <i>RESPONSORIUM BREVE</i>		
FESTETICS-KÓDEX, 336/168 ^v	ESZTERGOMI BREVIÁRIUM, 1484	GONDÁN 1916, 82
R. Segéjts minket, kérenk, te kegyes kérésidvel és érdemidvel , Istennek szentséges szileje, Szíz Mária!	R. Adiuva nos quaesumus tuis piis precibus et meritis , sanctissima Mater Christi, virgo Maria!	R. Adiuva nos quaesumus tuis sanctis precibus, Mater Christi, virgo Maria!

ÁGNES KORONDI

Vernacular Translations of the Hours of the Virgin and the Festetics Codex
Liturgical Use and Vernacularity

Although the Hours of the Virgin Mary (*Horae/Cursus/Officium Parvum Beatae Mariae Virginis*) usually figured in Latin in books of hours, vernacular translations were also made of the text. The first half of the paper gives a short overview of these vernacular versions focusing on the Central and East-Central European region. The second half examines the issue of the liturgical use in the late medieval Hungarian translation of the Little Office preserved in the *Festetics-kódex*. This prayer book was copied sometimes before 1494 by the Pauline Hermits of Nagyvázsony as a gift for Benigna Magyar, wife of Pál Kinizsi, a famous general of King Matthias Corvinus. The Pauline Order followed the use of Esztergom with minor changes in their liturgical books and recent secondary literature states that the Hungarian-language Little Office follows the Breviary of Esztergom. Nevertheless, the detailed analysis of the office as performed by Felicián Gondán in 1916 and by the present paper shows that the text is closer to the use of Kalocsa-Zagreb. It contains, however, some interesting elements that point to the Esztergom use or a variant of this use present mainly in breviaries originating from the Spiš region.